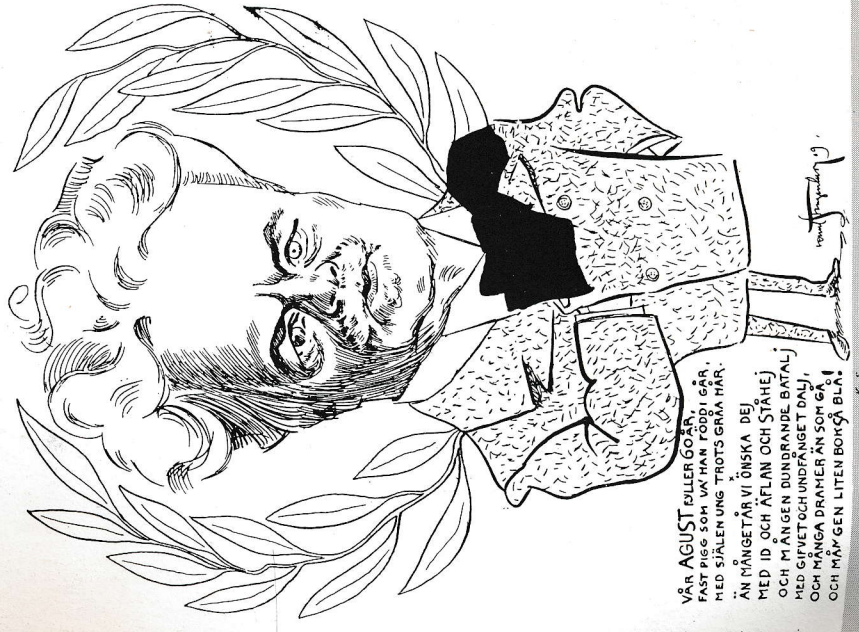

»ADERTON-
HUNDRATALET
var i Europa
ett revolutionärt
och radikalt århundrade.

Ända in mot andra
hälften av århund-
radet var till och med
borgerskapet livsdugligt
och framtidsblickande.»

(ur ledaren)

VÅR AGUST PILLER GOÄR,
FAST PIGG SOM VÄT HAN FÖDDI GÄR,
MED SJÄLEN UNG I TROTS GAMLA HÄR,
ÄN MÅNGET ÄR VI ÖNSKA DEJ
MED ID OCH ÄTLAN OCH STÄNEJ
OCH MÅNGEN DUNGRANDE BATAL,
MED GIVET OCH UNDFANGET DAL,
OCH MÅNGA DRAMER ÄN SOM GÄ,
OCH MÅNGEN LITEN BOK OCH BLÅ.

N:o 5.
Den 30 Jan.
1909.

FÖRROCHNU

Tidskrift för en folkets kultur

Styrelse:

Gun Kessle, ordförande
Ulla-Britt Antman, ansv. utg.
Anette Sandström, kassör

Tomy Gustavsson
Gunilla Karlsson

Per-Olov Käll

Ann-Katrin Lennartsson

Anne Lidén

Mats Miljand

Margareta Zetterström

Håkan Ågren

Kerstin Nordfors

Jan-Olof Erlandsson

Kent Begler

Adress: Hornsgatan 170, 2 tr.
117 28 Stockholm

Telefon: 08-84 73 14

Mottagning: måndagar: 18-20.00

Postgiro: 35 60 72 — 9

Bankgiro: 324 — 1262

Prenumeration: 90:—/4 nr

Stödprenumerat: 150:—/4 nr

Medlemskap: 100:—

Årsavgift: 50:—

Förr och Nu ägs av föreningen

med samma namn.

Föreningens paroller är:

• FÖR EN FOLKETS KULTUR

• FÖR EN FOLKETS HISTORIA

• FÖRSVAR FÖR YTTRANDE-

OCH TRYCKFRIHET

• ANTIIMPERIALISM

FÖRR OCH NU begär inte pengar av stat eller kommun. Våra inkomster kommer från medlemmar och andra läsare; medlemsavgifter, gåvor och prenumerationer. Vi i FÖRR OCH NU utför själva ett frivilligt föreningsarbete ända från redaktion till distribution. Detta visar att det frivilliga bildningsarbetet och den gamla folkrörelsetraditionen fortfarande är

en demokratisk möjlighet. Man kan stå på egna ben! Om Du tycker att tidningen är bra och om Du vill att den skall fortsätta att utvecklas ge då gärna en gåva men helst en eller fler prenumerationer!

Om Du bor i Stockholmstrakten ring oss då måndagar 18 — 20 och kom sedan upp för att delta i arbetet. Det finns mycket att göra.

Styrelsen

Innehåll

Jan Myrdal. Ledare

Carl Jonas Love Almqvist. Om Poesi i sak

Lars Andrée. Almqvist och likriktningen

Anne Lidén. Almqvists skägg på målat

Gösta Hultén. Hemmen i den nya världen

Åke Bergman. »Röda rummet» visade aldrig upp det nya riket

Jan Myrdal. Några bilder till liket vid August Strindbergs tredje död

Jan Myrdal. Vad bör göras?

Oscar Patrick Sturzen-Becker,

C. V. A. Strandberg,

Zacharias Topelius,

August Strindberg,

H. Menander. Några radikala svenska 1800-talsdikter

Svante Svensson. Det elektriska 80-talet

Jan Lindahl. Meurling och Geijer och Marx

Staffan Glassel. Stadsplanerandets spiralvandring

Marie-Louise Persson. Anne Charlotte Leffler och en kvinnas väg

L.-Å Augustsson. Angående »De heligas uppror»

Omslag: Kurre nr 5 1909

4

5

18

25

26

28

33

44

50

59

64

66

76

77

Ledare

Det här numret av FÖRR OCH NU handlar till stor del om vår tradition. Det vill vi dra till att göra bakgrunden synligare.

Så vitt jag förstår finns det en dold polemik i detta redaktionens ämnesval. Den officiella kulturdebatten i Sverige präglas av ett sent försvar för den modernism som var halvsekelgammal redan när den blev påbjuden i Sverige efter Andra världskriget. Det som skrivs av den tredje generationen kritiker som klättrar i den nu lite murkna modernistiska karriären är väl inte så dåligt inläst; det är bara så nedstämmade och tråkigt.

En sjuttioårig akademisk postmodernism som gjort ansiktslyftning, sminkat sig rosenröd om kinderna, satt på sig snörliv och lösbröst blir inte lustig när hon lockar till sig unga och barnsligt blonda kritiker och förför dem med konsthandlarkontakter, stipendier och ämbeten.

Så småningom blir det viktigt att rädda de konstnärskap som räddas kan ur dessa officiella nästen av spekulationskonst och akademilitteratur i öst som väst. Men för att göra det måste man först gå tillbaka till ursprunget. Då kan man se hur den borgerliga salongskonsten avlar sin borgerliga modernism.

Det är därför riktigt och typiskt att FÖRR OCH NU väljer att ta upp den stora adertonhundredstraditionen. Den traditionen är fortfarande levande och frisk.

Adertonhundredatlet var i Europa ett revolutionärt och radikalt århundrande. Ända in mot andra hälften av århundradet var till och med borgerskapet livsdugligt och framåtblickande. I Norge, Sverige och Ryssland samt på Balkan i vissa fall ända

fram mot sekelskiftet.

Men denna framåtblickande tradition — låt oss kalla den folkligt radikal — som vi medvetet vidareför var och är dubbel. Den är en motsatsernas enhet. Den har sina rötter i en religiös rörelse; en tredje reformation som kom till uttryck både i det tyska bondekriget och det puritanska England och som verkade fram genom de religiösa folkrörelserna. Men den har också sina rötter i den tredje ståndets hänsynslösa förnuftsstro som gav namn åt upplysningstiden.

Det är många borgerliga akademiska forskare som snubblat när de kommit fram till detta. De har snubblat på Strindberg och aningen sökt dölja hans religiositet eller förklara den reaktionär. De har snubblat på de stora borgerliga realisterna; De har snubblat på Valles och de upproriska och om de varit borgerliga svenska vänstrister i den akademiska traditionen har de gömt undan Fabian Månsson och inte vetat vad de skulle göra med Martin Koch.

Denna vår levande adertonhundredstraditions dubbelhet kan övervinnas på ett senborgerligt eller byråkratiskt sätt genom att traditionerna desarmeras; då blir det salongskonst vare sig den kallas modernistisk eller ej. Det övervinnet speglas nu dunkelt i gängse gallerier, statsfinansierade tidskrifter och officiösa kultursidor.

Men den starka spänningen i denna dubbelhet (som märks på varje sida hos Strindberg t ex) kan också utvecklas och stegas till dess den i de pågående sociala striderna upphävs och spränger fram nya fruktbarande motsättningar. Då blir konsten åter kvick!

Jan Myrdal

OM POESI I SAK

*till åtskillnad ifrån poesi
i blott ord*

af

Carl Jonas Love Almqvist

UPPSALA

BOKGILLET'S FÖRLAG

Vår tid är ny, säger man. Vi gå ett nytt tidehvarf till mötes: må vara, men hvaruti? Hvaruti består det nya, som vi gå till mötes?

I samhällets pånyttfödelse, svarar man. Vi tvifla ej derpå; men måne ett tidehvarf af så genomgripande kraft, som vårt, blott stannar vid samhällsbyggnaden? vid politiken? Derpå tvifla vi.

Eller kanske rättare: samhällets regeneration, då dermed icke förstås några ytliga formförbättringar allenast, utan återupplifvandet af hela samhällets innersta nerv, medför nödvändigt en fordran af pånyttfödelse af allt annat också: af allt det viktigaste, som angår människan. Det rör då icke blott politiken, så vida dermed förstås statsformerna allenast. Om man i ordet Samhälle således inbegriper det stora *af alla slag*, som måste intressera människan på jorden, så är det sant, att vår tid nöjer sig med att kräva "Samhällets pånyttfödelse". Men dit hör *då* också: religion, skön konst, poesi. Vi inskränka oss i denna afhandling till några ord om *Poesiens restauration*.

Restauration af poesien! skall man ropa. Hvad vill det säga? behöfva vi häruti restaureras? Äro vi då icke poetiska? äro vi ej nöjda med de stora skalder vi göra? kanske man till slut äfven i poesien skulle vilja göra den grundsatsen gällande, att allmänhetens dom, så rasande den ganska ofta kan utfalla, dock på det hela betyder mera, än själfva den öfver vitterheten insatta domstolens dom?

Utan att inlåta oss i denna stridsfråga, som numera kanske till och med ej en gång behöfver till slitning upptagas, anmärka vi blott, att, om någon pånyttfödelse i skön konst är å bane, måste vi framför allt önska veta denna restaurations grundbetydelse, dess mening. Förklaringen häraf måste vara viktigare än alla utrop, allt skri, alla tvister om framlidne eller levande skalders ära. (Hvad är äran af att ega ett namn i poesien, emot lyckan att hafva poesi i poesien?)

I synnerhet måste denna förklaring betyda något, om den visar det nära sammanhanget emellan poesiens och politikens nya utsigter.

Till näende häraf, låtom oss samtala, i hopp att under öfverläggningen vi kanske vinna ett litet uppslag till den stora frågans lösning.

Det är en ansenlig skillnad emellan Poesi i sak, och en sådan, som, utan att till innehåll, uppfinning, väsende och egentlig karakter — således till sak — vara poetisk, likväl bär en poetisk mask öfver sig, en mer eller mindre gjord form, som inbillar författaren själf och ännu mer andra, att den någonting är, ehuru den ingenting annat betyder, än en poesi i blott ord. Europa har länge nog nödgats lefva af den sednare allenast: vi längta nu, vi hungra efter sak i konsten, såsom i allt annat. Åtminstone hungrar jag efter att få läsa sådant; och jag vore färdig att söka lära mig läsa ett nytt utländskt språk, om jag derpå kunde få någonting för min önskan.

Poesi i sak är derföre långt ifrån att vara utan poetiska ord. Tvärtom, den har just sitt språk: sitt egna, sitt passande, sitt rätta. Men språket är här det mindre betydliga. Ännu en gång, språket är långt ifrån att vara det uraktlåtna; men blir likväl blott det andra i ordningen: såsom all form måste stiga ned ifrån sitt orätmätigt inkräktade högsäte, så fort väsendtlighet och egenlighet i ett tidehvarf komma. Vår tids lynne är redan, och blir allt mer, en fordran på verklighet. Icke på blott materiell och jordisk verklighet, långt derifrån: vi fordra verklighet och sanning i det andliga området framför allt, och minst fullt ut så mycket, som i det jordiska. Det är just ur idéernas magiska värld vi äfven önska alla oriktigheter förjagade. Vi vilja en ren Psyche, lika så mycket, om ej mer, än en ren Fysis. Vi vilja, att själfva de ledande grundtankarne i allt skola hafva ett innehåll af rätthet, godhet, sans. Kan man inbilla någon, att ett dylikt kraf blott går ut på verldsliga fördelar, "materiella intressen"? Nej. Vår tids politiska hufvudfrågor ega på

hvarigenom bildningen går ett steg närmare till förverkligande, till sitt af Gud föresatta mål. Men emedan de äro något annat, så fägnas de för ingen del åt mensklighetens framgång, än mindre arbeta de derpå, utan se i allt blott sin egen undergång, ropa öfver våld, svek och förfall. På hvilkendera sidan är dock våldet? och sveket? och hvad är det, som faller? Lögnerna.

Och hvilken är den största af alla dessa lögner? Den, att mensklighetens sak nu skall vara i fara, då det endast är de värdelösa namnen (i alla håll och afseenden) som föras till undergång.

Dessa skakningar kännas i samhällets alla riktningar. Öfverallt. Icke blott rörande statsförfatningens politiska chefer, högre eller lägre; men äfven i frågan om religion, seder, bruk, och slutligen, det dessa rader blifvit enkom egnade åt, konst. Öfverallt är det lifvet, som står för dörren, anmäter sig vilja in, och begär, att döden skall vara så god och gifva vika. Lifvet framför sin begäran alltid höfligt först; ty det innehar den egentliga makten, och kommer därför till oss med öfverlägsenhetens goda ton. Hvar och en stark börjar med mildhet. Men om motstånd göres: om förtydningar, vrede, form-anspråk, misshag och illvilja möter; om döden skakar sina knotor, skallrar tänderna, fäktar med skelettet åt alla håll, väsnas och bråkar öfver hvad billigt är, i stället för att — hvad till dess frid hör — gå och lägga sig i den ärofulla bädd, som står den öppen: då vredgas en gång också det levande i århundradet, och åskor höras i dess annalkande. Det kommer i början vekt som solstrålen: det vill värma, lysa, glädja, välsigna. Men om dödmännen göra uppror, då händer att skyar sammandraga sig på det levandes himmel, ljungeldar begynna gå ned derutur, och varje afdöd sak, som ej godvilligt låter lägga sig i sin vackra graf, måste af fräsande viggas störtas deri.

Huru missförstår sig icke det bortgående? Huru illa begriper det lifvets mening? Alla dessa ting, som till-

djupet ingen annan mening, än den, att menniskorna begära ett sant innehåll i samhället, i stället för de tusenfaldiga lögner, som småningom intagit platserna. Det är menniskan som — ej af egoism, men af rättmätig individualism — vill göra sig gällande i alla de ställningar, som Gud gifvit henne att kunna vara uti, i stället för att oräkneliga namn utan värde, men som skola representera värde, hittills varit det mäktigaste omkring oss.

Man har nu en gång hunnit derhän, att man ledsnat vid det oupphörliga representerandet (symboliserandet, allegoriserandet, liknelse-målandet). Man vill en gång hafva det, hvarom i sekler talats. Man föraktar namn nu: må denna dystra grundsanning tagas och läggas på hjertat; ty det kan omöjligen längre hjälpas; det är så. Namnföraktet består icke deruti, att man vill eller tror sig kunna undvara namn (hvilket vore orimligt), utan deruti, att man vill drifva namnen ifrån det sjelftagna främsta rummet, dit de i sanningens rike icke höra.

Men namnens innehafvare äro deröfver uppiörda ända till raseri; ty de känna på sig, att en kamp förstår på lif och död. De känna, att väsende och verklighet äro i antågande, och att maskeradens slut-timma slår.

Man talar om revolutioner. Hvilka äro då de, som ävägabrunga revolutioner? De värdelösa namnens innehafvare, som icke godvilligt stiga ned ifrån de höjder, der de så länge stått, utan — i sanning egoistiskt — arbeta emot mensklighetens rörelse. Det är de, som genom motståndet emot enkel menniskorätt och klar sanning gifva upptakten till omstörtningar, der några blifva. De vilja skylla ifrån sig detta; men ingen skall tro dem. Och hvarföre äro de motspänstiga emot sådant, som länder till allas väl? Derföre, att de såsom en personlig egendom, såsom ett gods, betrakta sin ställning i samhället; och de försvara den, såsom man försvarar sina penningar. Vore de af menniskorent sinne, så skulle de glädjas åt den stora hvälfning,

höra det vikande; alla dessa institutioner, som äro i nedgåendet, huru djupt och till sin egen skada misskänna de icke den nya tiden? Ville de själfmant och kärleksfullt afgå, hvilket deras ställning i världen tillhör att göra, liksom det en gång tillhörde deras föregångare, med hvilken kärlek skulle de icke följask till grifvkullen! Med hvilken tacksamhet, hvilka vördnadsfulla tårar skulle det uppstigande, det nyare släktet sätta sig vid det afgångnas läger: ära, lofva och berömma det af hjertat? Hvarföre kan man icke begripa ett så enkelt och i sig själf ljust förhållande, som det, att Gud ständigt föryngrar tiderna och förer släktet fram? Hvad olycka är det då, att varda gammal och gå till hvila, blott man erkänner sig för gammal och går till hvila med nöje? Så gör hvarje åldrig, som är god; och de unga älska honom mera ousägligt, än han själf anar. Men här gifves gamla former, som nu mera icke äro goda: de vilja alldeles icke veta af, att Gud förer människorna framåt; de vilja alls icke erkänna sig själfva för en utvecklingslänk i släktet, utan betrakta sig såsom själfbestående, hvilkas mening skall vara, att aldrig gå undan för ett bättre. De försvara därför sin plats med alla möjliga åtbörder, än löjlige, än nedrige, än blott fula; försvara sig som i fältslag, der frågan är om seger eller nesligt fall. De begripa icke, att den nya tiden vill dem alls intet ondt: blott vill, att de skola lägga sig.

Om stridens utgång behöfver ingen tvehägsenhet vara. Nog går det stora fram. Men frågan kan endast blifva för det afgående, att falla förhatligt och med vanära, eller räcka det kommande handen, draga sig ärofullt tillbaka och somna i ett himmelskt sköte. Hvilketdera af dessa två det väljer, står det fritt. Vi tycka emellertid, att det sednare skulle vara angenämast.

Ännu en gång: lifvet är välsignande, gladt, och vill helst visa sig i solstrålar. Men att, om motstånd göres, sammandraga skyar och derur skicka åskor till de motspänstigas fall, är för lifvets ande en sådan småsak, att man skulle häpna, om man rätt visste det. Man invänder kanske emot påståendet om det lifvandes makt,

att det nya ju, uti många fall, tyckes gå långsamt? Man har ganska orätt i den tanken. Den varelse, vi här förehafva till betraktelse, är ingenting mindre än hela den europeiska bildningen. Årtionden äro för denna varelse, hvad sekunder för den enskilda. Man kan vara viss, det går alldeles icke långsamt.

Vi återvända till den särskilda krets, ibland allt det öfriga, som kallas Konst. Dess historia visar samma grundsträfvande, som allt annat i samhället, nemligen begäret att blifva allt mera mensklig och naturlig, nemligen i inre och sann mening. Man må icke tro, att detta sträfvande innebär ett slutligt förvandlande af poesien till prosa: att det medför konstens upplösning i vetenskap, i rationalitet blott; eller att det blir detsamma som det *hemlighetsfullas afsked i trån oss* genom alltings för myckna belysning. Icke så. Den högsta skönhet och underbarhet befinner sig just i människan och i Guds skapade värld omkring henne, sådana, som dessa i sina kretsar (så väl eviga, som timliga) verkligen förhålla sig; och alla de medel till artistisk upphjelpning, som man sökt dels i allegorier och symboler, dels i orimligheter, obefintliga varelsers framkallande, hjertats och själens kränkning genom falsk idealitet, likasom genom falsk realitet — allt detta konstmakeri har själf haft intet af ren konst uti sig.

Det stora i konsten är att förnimma och uttala allt ifrån den artistiska horisonten, hvilket är långt ifrån detsamma som att ljuga om allting. Men att se Guds hela skapelse ifrån den artistiska horisonten, är att se den i ursprungsskick, och ungefär som ett barn. Allt blir lek då, och dock tillika det största allvar. Den artistiska ståndpunkten är alla motsatssers underbara jemnvigt och lösning, icke i grunden uttaladt likväl, men förnimbart i stämningen. Icke uttaladt: emedan denna jemnvigt och lösning äro i grunden ousägbara; och blott det slags storartade narri här i världen, som kallas filosofi, kan gifva sig minen af att rent i grund förklara och utreda dem. Konsten är det enda fullt

uppriktiga. Den är så sann, att den nästan aldrig förer ordet sanning i sitt språk, icke själf påstår sig ega den, och anses knappt för dess vän. Den är så full af oändlig godhet, att den blyges för att visa sitt hjerta. Den är en närvarande himmel: säll, talar den derföre föga om himmelen, men allt hvad den säger, äfven om de jordiska tingen, är himmelskt. När skapelsen (allt i och omkring oss) sålunda uppfattas artistiskt, då står den sannerligen underbar inför oss; den har en ren och ädel tjuarmakt, vida öfvergående allt hvad seklers konstnärer sökt frambringa genom orimliga väsenden och varelser utan verklighet.

Fordran på naturlighet, den man en tid hört så mycket omtalas, hör visserligen hit; men ett stort misstag kan dock härvid begås. Mången har med naturlighet förstått blott den jordiska och lägre sanningen i tingen; har fordrat skildrier af låga och usla ämnen företrädesvis, och har fröjdats sig åt smuts, såsom det reellaste. Hvilken förvillelse! likasom icke den högre och inre blicken öfver tingen, så fort blicken är sann, innehölle naturlighet så väl som den lägre, och vida mer än den? Skönhet, poesi och allt det intagande, som möter oss från hvarje skärt och hemlighetsfullt väsende — detta omger oss i allt, hvart vi vända oss, så snart vi se sakerna som barn eller som artister. Det triviala, dåskiga och ledsamma ligger aldrig i något ämne själf: det är betraktarens fel. Icke en enda sten vid vägen är trivial, ingen stuga lumpen, och intet förhållande opoetiskt, det vare hvilket som helst, högt eller lågt; men den oomvände och syndige ser ingenting med oskudsblickar; och likasom han inbillar sig icke kunna religiöst räddas eller nå förlåtelse utan genom besattheter, så finner han också intet nöje eller vederqvickelse i ren konst, utan vill omhärvas af kolter och fiktioner; af det slaget, som är fingeradt.

Lären eder dock att glömma de vanliga föreställningarne, men i stället älska och försjunka i Gud och hans verk; detta skall hela eder själ, och ljufva varelser skola afsiöja trädgårdar för edra ögon, hvarhelst J går. Detta sker, då J omvänder eder till lifvets

herre. Den Glömska, hvarom vi tala, innehåller också då i sig själf det djupaste och bästa Minne. Ty med glömskan af de förvrängningar, som konstnärer infört, stiger minnet af sakerna som de äro; kärleken gör dem alla täcka; och då vi låta vår ande försjunka i Guds stora helsa, så blir det en lustgård i och omkring oss. Detta är hvad vi, med enskildt afseende på poesien, kallat den artistiska ståndpunkten. Det är icke sagt, att hvar och en människa, som förmått verktyget från denna horisont, derföre skall bilda konstverk, skriva poemer, komponera musik eller måla tafvor. Ifall någon det gör, så blir han verksam för andra; blir nämnd artist. Men om han det icke gör, så är han poet likafullt, han är skaldisk till sin stämning. Och inga andra, än sådana, kunna egentligen njuta af skaldverk. De blifva då ganska få! skall man kanske utropa. Icke så få ändå; ty af födelsen äro nästan alla människor sådana. Usel uppfostran hos olyckliga föräldrar, vridna förhållanden ute i lifvet, och alla de ömkligheter, som famntaga oss i de s. k. mogna åren, göra väl sitt till att qväfva hvad Gud har skapat; men människan är dock i sitt inre rik på helande kraft. Låt om oss blott göra en frontförändring, och vi skola till vår undran finna, att vi hafva Gud tätt bakom oss. Religionen kallar detta omvändelse; hvilket är ganska väl uttryckt. Vi kalla det, för det enskilda fallet *kons-ten*. inkommandet på den artistiska horisonten: en oskyldig förmimelse af varelserna och tingen, sådana som de äro.

OM DE TVÅ SLAGEN AF CHARLATANERI

Meningen med uttrycket charlataneri är icke definerad och kanske ur stånd att till sina gränser fullt bestämmas. Icke destomindre varnar oss en gifven instinkt, så fort *någonting visst* möter oss, som vi

Denna instinkt, utan att förmå rätt och tydligt tala ut sig i ord, gör oss dock uppmärksamma på en stor mängd företeelser, hvilka vi benämna med det gemensamma och femstafviga ordet: "charlataneri". Men ehuru talrika dessa företeelser må vara, draga de sig dock tillsammans under *två* hufvudtitlar: *ytlighet* och *bedrägeri*.

Det underligaste och mest oväntade torde vara, att om man lägger dessa begge olika fenomeners skarpare under ögonen, så skall man finna det uttrycket rättvisasig, att det förra af dem är ingenting mindre än *sanningens*, och det sednare *grundlighetens* charlataneri.

För att göra meningen begriplig, utbedja vi oss att få afteckna tvenne bekanta exemplar af charlataner.

Här kommer till oss en Musiker, som — efter hvad gedigna violinspelare försäkra oss, och vi hafva ej anledning att draga deras utsago i tvivel — icke kan spela en enda "gediegen passage". Emellertid gör han på sitt instrument hvad ingen annan förmår, och en berusad publik hyllar honom. Ty vi äro alla behäftade med den egenheten, att vilja engång i lifvet höra det vi aldrig hört, och som vi sedermera kanske aldrig mer få höra. Artisten, som på detta sätt bemäktigar sig våra nerver, är en konstmakare, han är en charlatan. Hans dom är fälld; han har sitt namn: och vi höra på honom i alla fall. Slutligen fråga vi: har då denne man affischerat om sig något annat, än det han är? Har han bjudit på det ringaste annat, än hvad han i fullt mått "præsterat"? Nej. Vi nödgas tillstå, att uppriktighet och sanning stå på hans sida. Han är icke mindre ytlig för det; allt det svåra och betänkliga af hans karakter kvarstår för detta fall; men han är derjemte aktningssvärd, emedan han aldrig sagt sig vara aktningssvärd; han är nästan älskvärd, ty så ofta han ljuger, påstår han sig icke tala sanning. Han måste således vara en charlatan, men sann och öppen. Han är ofta stolt, öfvermodig och egennyttig; men han äflas icke derunder att bevisa, eller visa, huruledes han är den ödmjukaste och mest försakande af alla varelser.

Han går för hvad han är, och för intet annat. Denna rättighet i det orätta fångslar oss på ett besynnerligt sätt, emedan vi knappt våga anse en person för lögnare, som aldrig döljer sin dikt. Hela denna teckning angår således ett slags *charlataneri*, som vi måste kalla *sanningens*, emedan det verkligen är så. En marktschreyare är på torget är visserligen alltid en marktschreyare: han roar blott dem, som han roar; han har icke utgivit sig för annat; han har aldrig sagt sig vara professor; han tar de betalades pengar och går. Hvad skola vi säga om honom? Ingenting godt just; men ingenting ondt. Hela hans person liknar en sanna, deri hvarje rad innehåller hvad aldrig händt, men på hvars titelblad också står, att det allenast är en saga. Detta slags charlataneri, som är ytans, detta slags lögn, som utgör sanning, har åtminstone den egenskapen, att någonsång kunna roa, och aldrig bedraga.

Nu ställer sig här en annan framför oss, som visserligen spelar sina gediegna passager, men af hvilka ingen rätt vill duga. Vi äro aprioriskt så öfvertygade om hans grundlighet, att så fort han affischerar sig ämnar göra någonting, löpa vi till honom fulle af vänner och hopp; och, framkomne, blir det bedröfligen vår första angelägenhet att gå våra färde. Han bedrager oss oupphörligt. Den stora konsten, att kunna så ständigt duperas, är grundligheten ensamt förbehållen. (Vi mena naturligtvis icke en verklig grundlighet, utan en, som tar skenet deraf.) Denna persons friponneri fotar sig på eget själfbedrägeri: det gör oss derföre ondt, så utsägligt ondt, att kalla honom det han är, och namnet behöfs också icke. Vi höra honom med hjertligaste glädje börja tala: ingen yttrar sig så fullkomligt emot allt slags charlataneri, som han; och ingen besitter det själf i fullkomligare mått, såsom vi märka vid slutet. Det finnes icke till i hans medvetande, men för öfrigt i hela hans person; ingen enda åtbörd, intet ögonkast, ingen vändning i gängen och med händerna består af annat. Detta är det djupa och egentliga charlataneriet, som aldrig tillstår sig, aldrig

omtalar sig, aldrig vet af sig sjelf; men dock är till i och genom en evig inre motsägelse. Sådant visar sig charlataneriet hos vår tids *grundlighet*, likasom det ofvanför skildrade tillhörde vår epoks ytlighet. Ty den som tror och påstår sig tala sanning, under det han ljuger (vår tids soi-disanta grundlige), invecklar sig mer och mer. Den deremot, som ljuger, och säger, eller åtminstone ej nekar, att han ljuger, invecklar sig icke: han är yttlig, men eger behaget af uppriktighet. Den sednare kan således någon gång roa, men den förra mishagar oupphörligt genom sin bedräglighet. Det förargar dubbelt, att förmärka det ständiga anspråket på ärlighet och grundlighet, der föga finnes af någondera. Anspråket på att uteslutande för egen del vilja anses besitta mildhet, rättvisa och humanitet i sitt väsende går sällan miste om att förarga; och slutligen kan en människa lyckas att bli förhatlig ända till olidlighet genom sin egenkära öfvertygelse att vara älskvärd, då hon innehar denna egenskap minst af allt.

Dessa två slag af charlataneri — ytlighetens och bedrägeriets, eller *sanningens* och *grundlighetens* — gå ganska märkbart och i stor skala genom tidehvarvet. Få lefvande gifvas, som icke till någon liten del befinnas smittade af endera. Vi skola nu se, hvad världshistorisk betydelse hvardera må ega.

Det *vikande* i tidehvarvet uppför sig med grundlighetens charlataneri. Det vill icke bortgå sjelfmant, det uppkallar derföre alla sina krafter för att bibehålla sig. Hufvudsakligen hoppas det vinna stöd genom att ständigt förespega oss sitt djup, sin vishet, sin underbyggnad, sin skola; med ett ord sin grundlighet. Det vikande har rätt till en viss grad; ty såsom det besitter det förflutna, eger det också inom sin krets källorna för den hitills varande bildningen. Det har i sina händer det närvarandes orsaker; rå om historien. Det har endast orätt uti, att icke vilja tillåta dessa *orsaker* komma sina *följder*; icke unna historien få ännu en period att tala om, efter den, som redan ses uppskrifven i häfderna; med ett ord, vara afvigst emot det an-

nalkande. Vore det gamla rätt grundligt, så skulle det inse, förbereda, med kärlek emottaga och visa vägen för hvad som stundar. Men så långt sträcker dess djupsinlighet sig icke. I stället strider det om platsen, vill bibehålla sig, och gör det genom de sämsta utvägar. Det pockar på att få gälla. Och genom hvad? Genom en skolas formler, som betydde mycket så länge det lif, som alstrat dem, var derinom; men föga eller intet, sedan väsendet försvunnit. Det vikande påstår skolans formler kunna betyda och verka ändock: deri består grundlighetens kolossala charlataneri. Det kommande, åter, vet naturligtvis icke ännu rätt hvad det egentligen har att komma med: det för sig derföre med hela ytlighetens charlataneri. För att tillkämpa sig ett rum, som af det vikande bestrides, fot för fot, måste äfven det kommande taga allt, likt och olik, till hjälp. Det begagnar de allrabesattaste puffar, det söker effekter för att vinna plats. Det utför qvintens alla idrotter på g-strängen, det spelar med venstra handen ensam fyrstämmig klavermusik, och slår högt upp i diskanten ideliga drillar med ett par finger, som af Skaparen endast ämnades att lefva i basen. Balanserande på ståltrådslina gör det allt, och mera, än en människa af naturen kan och bör göra på stadig mark. Knappt finnes något afskyvärdare, än denna kolonns jägtande efter konstighet utan begär till det sköna. Utan smak, utan harmoni, stormar den till vägs, och hvad vinner den? Dagen. Med allt detta skryter den likväl, och af hvad? Af sina fel. Det är en nakenhet, som till på köpet icke blyges.

Skulle någon tro, att en framtid af helighet, värme, ljus och ordning bereder sig midt uti detta chaos af ett tvåfaldigt charlataneri med alla dess tusende afarter? Och likväl är det så. Vi skola försöka att uppleta tråden till denna gåta. ●

Almqvist och likriktningen

av Lars Andrée

□”För Almqvist står diktaren inför valet att försjunka i den egna smärtan och skriva som aktuell trend påbjuder: ’rytmiskt, rimmat gnatande’ — eller att söka orsakerna till det samhälleliga missnöjet — och ställer litteraturen mitt bland människorna”. Det skriver Lars Andrée om Almqvists författarskap.

Gamle Schück är rolig; där andra skriver ikring och runt formulerar han på få rader konformismens kärna:

”Klokt var detta icke, och en man, som velat komma fram i världen, hade åtminstone väntat med att publicera *Det går an*, till dess att utnämningsfrågorna varit avgjorda, hade aldrig ens givit ut en dylika skrift.”⁽¹⁾

Också är Schücks två förklaringar till betyendet rimliga: antingen berodde Almqvists handlingssätt på ”bristande verklighetssinne” eller på att han trodde sig profet. Och därmed öppnar Schück för kunskap om den normala Almqvistbildens ursprung. Geijer, Schück och Folke Isaksson (2) betonar hos Almqvist ensamheten, fantasijukan och gåtfullheten på bekostnad av strik, sanningssökandet och klarheten.

3

Almqvist

Nu vann alltså Almqvists mottävlare C A Hagberg (översättare) kampen om befordran och tillsattes som professor i Lund. Även Tegnér var inblandad. Samma år som Almqvist drevs från Sverige inträdde Hagberg i Akademien och kunde i full harmoni med sig själv och tiden fullfölja sin konservativa utveckling.

Det går an, som publicerades vid jul 1839, var inte ett enstaka verk eller tillfälligt hugskott från Almqvist, utan en del av ett mycket stort material. Den lilla berättelsen placerade honom främst bland landets liberala skribenter. Redan i januari samma år hade han inlett en lång artikelserie i *Aftonbladet* om den svenska skolans reformering. Parallellt publicerade han texter om litteratur, konst och politik i *Aftonbladet*,

Dagligt Allehanda och Jönköpingsbladet. Under hela 1840-talet är han offentlig person. Han är de konservativas främsta måltavla.

Men striden har en djupare dimension. Almqvist hade 1839 till stora delar fullbordat de viktiga programskrifterna *Europeiska missnöjets grunder*, *Menniskoslagets saga* och *Svenska fattigdomens betydelse*. Efterspelet till *Det går an* och Uppsala domkapitels angrepp förhindrade Almqvists fullföljande av arbetet. Delar kunde inte publiceras förrän 1850.

Fenomenet är inte märkligt. Välvilja och likriktning förhindrar alltid goda litterära insatser. *Amorina* låg färdigtryckt 1823 men Almqvists farbror, biskop Almqvist, övertalade honom att makulera upplagan.

Litografi av A.J. Salmson.

Nordstjernan. 1843

Ung man i ämbetskarriär borde inte ge ut sådant. *Amorina* förblev outgiven fram till 1839 och den svenska romantiken blev än eländigare.

Nog därom nu!

Europeiska missnöjets grunder har som

inledande motto:

”Människan fordrar frihet i Familjeliv - Sedefrihet i Kyrka - Religionsfrihet i Stat - Politisk frihet Frihet är att få leva så som Gud inrättat en.” (3)

Almqvist är romantiker, men vidgar romantiken att också gälla det samtida samhället och deltar i striden mot Arterbo och fosforisterna; Almqvist är liberal, men spränger liberalismens patriarkala former och skriver apropå Geijers berömda avfall från konservatismen till liberalismen att han aldrig varit i den situationen att få göra ”förtjänstfullt avfall”; Almqvist är religiös och prästvigd, men kritiserar kyrkan.

De franska revolutionerna 1830 och 1848 griper över Almqvists utveckling. Den förra inleder den process som ger liberal opposition i Sverige, och den senare markerar början till slutet av epoken. Men 1830 fyller Almqvist 37 år och är redan formad som människa.

Almqvist svävade mellan herrnhutismens varma känsloreligion och Swedenborgs strukturerade helvete. Hos Swedenborg hämtar han bl a upp den avgörande tanken att djävulen inte finns och att ondskan kommer in i världen genom människornas fria val. Samt att äktenskapet på jorden bör vara en avbild av det himmelska äktenskapet mellan man och kvinna — det sanna och det goda. Herrnhutismen leder honom in i törnmosamystik, en sorts oskulsfull frid; idyllutopi.

Med Swedenborgs äktenskapliga visioner i huvudet ser Almqvist paren runt omkring sig som ”osedlighetens vagga”. Och om djävulen inte finns måste vi söka lindra folks nöd genom att ta bort det mänskligt onda som drabbar dem. För Almqvist blir all text som inte är förkunnelse makulatur eller avhandling. Författaren som inte är förkunnare är inte författare utan epigon.

Första veckan i juli 1839 publicerade Almqvist två artiklar som han sammanförde under rubriken *Poesi i sak till åtskillnad ifrån poesi i blott ord*.

Almqvist tillhörde det fåtal som vid den tiden använde begreppet realism. Han var för realism inom konsten, men ville inte att litteraturen skulle tjäna dräng åt den faktiska historien. Dess uppgift var att skildra det möjliga, inte det verkliga.

Två betingelser är nödvändiga för Almqvists programskrift. Den är icke-

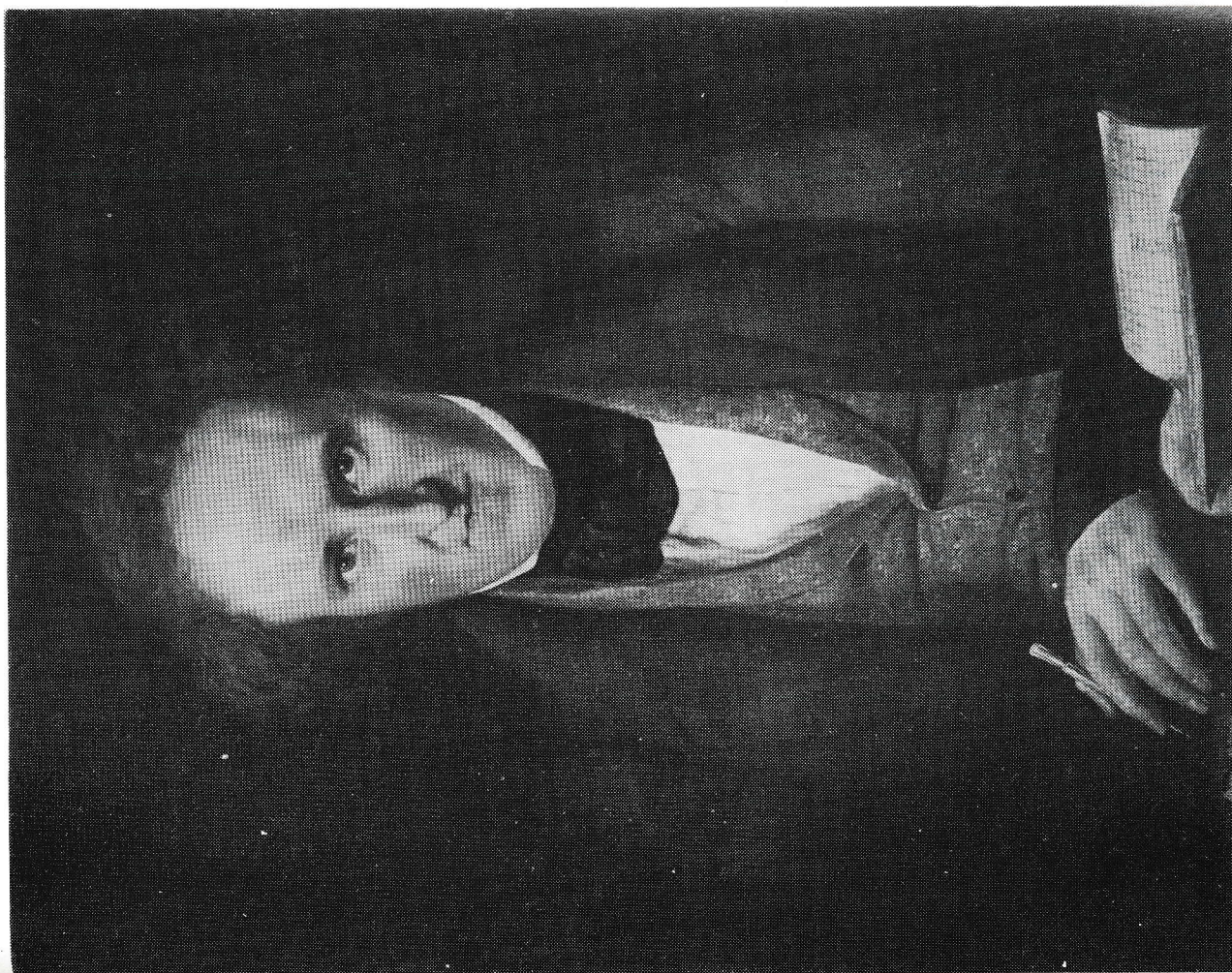
Carl August Hagberg

akademisk och står därför fjärran från väl avrundat ordmångleri och givna frågeställningar. Och den har som syfte att integrera folklivsskildringarna, t ex *Kapellet*, *Grimstahamns nybygge*, *Det går an* och *Mälaren*, med den tidigare produktionen, t ex *Drottningens juvelsmycke*. Detta ger tjsningen och sprängkraften i programmet.

För Almqvist står dikraren inför valet att försjunka i den egna smärtan och skriva som aktuell trend påbjuder; ”rytmiskt, rimmat gnatade” — eller att söka orsakerna till det samhälleliga missnöjet — att ställa litteraturen mitt bland människorna.

Den 14 september 1978 uttryckte Lars Ahlin i en intervju: ”Vad gör man? Suger ut en miljö, sen en annan. Ivar Lo menar att en roman finns bakom varje plank, men tänk om alla bara i den halvförömgna villastadsdelen runtom oss just här skulle komma fram med en bok. Frukansvärt!”

Vem polemiserar Lars Ahlin mot. Ivar Lo-Johansson? Ja - och bakom honom Strindberg och ändå längre tillbaka Almqvist: ”Men är då varenda levande individ

Almqvist. Oljemålning av C.P. Mazer omkr. 1835

C.J.L. Almqvist, 1863. Foto efter original i visitkortformat. »Photographed by F.S. Keeler, Eight St. below Market/Philada»

C.J.L. Almqvist. Fotografi. 1863. Tillhör Victor Almqvist.

så beskaffad, att den kan hava en intressant verklighet?" Almqvist svarar själv:

"Detta är den stora frågan; ty besvaras den med *nej*, då är det icke skildreriets fel om ointressanta figurer stundom stå där, utan felet ligger hos mänskligheten, som råkar vara ledsam emellanåt. Men besvaras frågan med *ja*, då blir det skildreriets fel, som mäktat framställa, väl på sitt vis verkliga, men likväl icke intressanta figurer."

Lars Ahlin ställer sig mot en hel tradition inom svensk litteratur. Den folkliga och realistiska.

1848 engagerade sig Almqvist i den uppblussande kampen för rösträtt; han deltog i Stockholms Arbetareförenings möten; hans tal och artiklar lästes högt. Almqvist planerade för att överta - köpa - Aftonbladet. Men han var bränd - utbrunnen - utskrivnen. Claes Lundin berättar att Almqvist "infann sig, som det tycktes, ganska gärna, men satt där som en väggprydnad

och var nästan omöjlig att få inledd i samtal."

1851 drevs Almqvist och andra ledande liberaler från landet. Några få månader senare tvingades Hierta sälja Aftonbladet till en falang mer moderata liberaler och Sverige följde det europeiska mönstret. Återigen hade makten etablerats uppifrån.

I Sverige lyckades man fördröja rösträtsreformen 15 år och det som hade kunnat bli det moderna genombrottet i svensk litteratur sköts på oviss framtid. ●

Noter

1. Schück o Warburg Illustrerad Svensk Litteraturhistoria VI, efterromantiken. 1930.
2. Text utgiven av Almqvistsällskapet till dess bildande 1981.
3. Citerat efter Aspelin *Det europeiska missnöjet* Studier i C J L Almqvists författarskap åren kring 1840. 1979. Aspelins arbeten om Almqvist är utgångspunkt för allt vidare om Almqvist.
4. ib

Kommentar till illustrationerna:

Almqvists skägg påmål!

av Anne Lidén

Detaljförstoring av
fotografiet på sid 23

□ Det finns två fotografier av Carl Jonas Love Almqvist från år 1863. På båda bilderna är han klädd i hatt och kostym. Den bilden, som ägs av Viktor Almqvist, avbildar Almqvist i halvfigur och halvprofil. Det andra fotot, som Almqvist skickade hem från Amerika och som finns på KB:s porträttarkiv, visar honom i frontal pose och helfigur. Detta foto brukar i litteraturhistoriska verk åtföljas av en anekdot om att Almqvist skulle ha fått hatten efter en vän som avled i slaget vid Gettysburg. Men ingenstans nämns den stora skillnaden mellan dessa två fotografier; på det senare fotografiet har Almqvist skägg och mustasch! Görran Bäärnhielm på KB:s Kart- och Planschavdelning påpekade detta för mig och vi granskade det lilla bruna visitkortet med lupp. Det var helt uppenbart att någon målat dit en svart mustasch och ett litet pip-skägg med svart färg. Då jag hörde mig för hos det nybildade Almqvist-sällskapet hade

man aldrig hört talas om saken. Sekreteraren Olof Holm beklagade att så få människor intresserar sig för Almqvist, trots att han är så välbekänd. Någon verklig undersökning av Almqvists ikonografi har enligt honom aldrig genomförts. Hur mycket den gängse bilden av Almqvist har formats efter samtidens nidsbilder bör redas ut. Mer information om det nya Almqvistsällskapet kan man få genom v.ordf. Olle Hjern, Bångvägen 4, 114 56 Stockholm, eller sekr. Olle Holm, Terapivägen 16 E, 141 56 Huddinge, tel 08/711 68 32. Carl Jonas Love Almqvist får inte bli bortglömd, nu när hans samtida P.D. Amadeus Atterbom istället blivit populär bland de unga litteraturhistorikerna. Men som Folke Isaksson skriver i Almqvistsällskapets programblad: "Han går inte att förvandla till ett nationalmonument, lyckligtvis inte, men han är snarare outtömlig än outgrundlig. ●

Hemmen i den nya världen

av Gösta Hultén

□ Efter 129 år har Fredrika Bremers *Hemmen i den nya världen* äntligen gjorts tillgänglig för det läsande Sverige. Det obegränsade dröjsmålet har drabbat ett av de främsta verken i svensk realistisk litteraturtradition — på sin tid läst och beundrat också i Förenta Staterna, England och Tyskland.

Knut Ahnlund har kallat boken "ett av den svenska 1800-talslitteraturens absolut främsta verk, ja en av de bästa svenska böckerna överhuvudtaget."

Att en av våra stora reseskildringar blivit nästan oläst i författarinnans hemland är naturligtvis en skandal. Politiska konjunkturen och snöd förlagsfilosofi ger kanske en del av förklaringen. Men främst beror väl försummelserna på att det gäller en icke-skönföreläsningsbok i en genre som aldrig bakkats upp av litteraturhistoriker eller kritiker.

Hemmen i den nya världen är alltså ingen brevroman som den ibland brukar kallas. Det är en reportagebok i brevform. Men Fredrika Bremers resereportage till system Agathe från Förenta Staterna och Kuba 1849-51 var från början inte ens avsedda att bli en bok. Det förklarar också varför boken saknar den manierade "litterära" barlast som gör annat som Fredrika Bremer skrivit svårsmält för dagens läsare. (*I England om hösten 1851* är det andra lysande undantaget.)

Fredrika Bremer fick aldrig återse sin syster. När hon gick igenom systemens kvarlätskap och läste breven, vaknade tanken att ge ut dem. 1853-54 publicerades de i sex band. 1927 — alltså 73 år senare — gav Klara Johansson ett utmärkt kommenterat sammandrag av verket under titeln *Det unga Amerika*. På Tidens Förlag kom 1961-62 två band som tycktes vilja återge verket en hedersplats som det första verket i en svensk klassikerserie. Men istället avbröts

duktion. Det är symptomatiskt att hon själv gör resan över Atlanten i en hjulångare försedd med segel. Överallt försöker hon tränga in i atmosfären i detta den dåtida världens mest öppna och fria samhälle.

Samtidigt fanns där en kraftsvulst — slaveriet. Ännu ett decennium före inbördeskrigets utbrott var detta ett känsligt ämne också i de norra staterna. Fredrika Bremer ville se själv. Hon besökte slavbostäderna och samtalade med slaverna i formliga intervjuer.

Annars är den helhetsbild av samhället som Fredrika Bremer ger som regel positiv, ja entusiastisk. Med samma intresse skildrar hon det demokratiska valsystemet, tekniskens landvinningar, kulturen, undervisningen, de sociala experimenten, familjelivet, kvinnornas och barnens villkor.

Ofta kan hennes skildringar kasta nytt ljus både över "The American Way of Life" och våra egna sociala institutioner. Barnens villkor intresserar henne särskilt. Full av förtrytelse berättar hon hur slavernas barn tillbringar dagen medan bägge föräldrarna tvangs att arbeta på fälten:

"Det är allmänt bruk på plantagerna i söder, medan slaverna, män och kvinnor, är ute på arbete, samla alla barnen på ett ställe under en eller två kvinnors vård. Jag har stundom sett dem hopfösta så till ett antal av sextio, sjuttio och däröver... (Synen) påminner alltid om en flock får eller svin som föds blott för att göras matnyttiga. Och ändå är dessa varelser människor med förmåga till finaste mänskliga utveckling, vad känsla och goda egenskaper beträffar, människor med odödliga själar."

60, 70 barn, näja. Men är det inte annars ett dåligt daghem med för lite personal som hon beskriver!

Gång på gång stannar man upp inför omtumlande reflektioner vid läsningen av denna överraskande bok. Den huvudroll som Fredrika Bremer ger åt Hemmet med Stort H som ryggrad i hela samhällsstrukturen, vänder hela tiden upp och ner på våra egna väl cementerade konventioner kring

hur ett bättre samhälle ska byggas. Rakt in i 1984 års familjepolitiska debatt kommer Fredrika Bremers ångande!

Första Latinamerika-reportaget

Mot slutet av resan, i februari 1851 kommer hon till Kuba. Hon stannar där hela våren 1851. Breven därifrån är fyllda av beundran för dess natur och dess människor. Däremot känner hon avsky för det despotiska politiska styret i landet, som då ännu var en spansk koloni. Här drevs ännu slavhandel och hon berättar hur slaverna kunde drivas i hårt arbete 21 timmar per dygn.

Hennes sex brev från Kuba, på sammanlagt 160 sidor är i sig själva en bok i boken. Detta vårt första latinamerikareportage, som andas lika mycket respekt för människorna som motvilja mot de älskvärda värdarnas brutala förtryck av folkmajoriteten, kommer att stå sig länge än den modevåg av panegyriska Kubaböcker som sköljde över bokhandelsdiskarna från början av 60-talet och tio år framåt. Fredrika Bremers sjunker aldrig ner till det ideologiska turist-reportagets nivå — där annars mycket av de senaste decenniernas svenska USA-reportage håller sig.

Mest hemma känner hon sig i den blivande svenskstaten Minnesota. Långt innan den stora utvandringens våg hittade hit, ger hon förklaringen till varför så många fattiga svenskar kom att söka sig hit.

"Vilket härligt Nytt Skandinavien kunde ej Minnesota bli! Här skulle svenskarna återfinna sina klara romantiska sjöar, Skånes sädesrika slätter och Norrlands dalar..."

Nya naturintryck översätter hon gärna till läsarens erfarenhetsvärld. Mina egna 15 år gamla glömda minnesbilder från S:t Paul får plötsligt konturer. Mississippi är "klar och djup som Göta Älv". Dess "bluffs" liknar Dalälvens klackar. Och utsikten från S:t Pauls trappor påminner henne om Strömmen nedanför södra bergen vid Mossebacke i Stockholm.

Just så skall naturligtvis resereportage skrivas och fungera! ●

av Åke Bergman

□ Den bild Strindberg gav av Sverige i *Röda rummet* och *Det nya riket* grundades bl a på förhållanden som Strindberg kommit på spåren under sitt arbete som journalist.

Men fastän sann i enskildheterna blev tidbilden ändå felaktig. Det nya riket blev aldrig synligt i sjuttio- och åttioalssatiren. Det blev märkligt nog dess motkraft, arbetarrörelsen.

Den litterära bilden av decennierna efter representationsreformen är på en gång oerhört entydig och oerhört otvetydig. Den suggererar fram bilden av ett Sverige där något pågår som vi inte riktigt begriper fastän alla kan känna dess verkningar inpå bara huden:

”Det var nog icke statskicket, som gjorde det nya riket; det var kanske något annat. En epidemi, en rubbning i den politisk-ekonomiska jämvikten, en äventyrlust, som kommen från okända håll, möjligheten att strafflöst göra orätt vinst på laglig väg, snopenhet efter uppfyllda önskingar, trötthet i rättskänslan, dåliga föredömen, understöd uppifrån. Gud vet allt vad det var, men det var någonting det är säkert”.

Så heter det hos August Strindberg i novellen *Illusionernas dagar*. Den ingick i samlingen *Det nya riket* (1882) och är nog karakteristisk för Strindbergs tidsuppfattning vid denna tid.

Det var olust i landet, och olusten var inte känsla, upplevelse och fantasi utan något faktiskt som direkt påverkade folk. Så heter det t ex i kapitlet *Samtiden* i *Svenska folket* (1880-82) som utkom vid ungefär samma tid:

”Att på 10 år, 1870-1880, 167.000 personer har utvandrat antyder en otillfredsställelse med det bestående, hvars grunder många söka i den stora siffran 110.000 embetsmän, dels i den ofantligt höga siffran 1/2 miljon improduktiva medborgare vare sig de ega hus eller icke”.

För Strindberg och de övriga genombrottsförfattarna i Norden var det uppenbart att något höll på att gå snett eller redan hade gjort det.

De skrev sin tidsbild mot bakgrund av de gamla kraven. Dessa var liberala och förutsatte representationsreform, skråväsendets upphävande, privilegiesamhällets undergång — kort sagt, att allt det gamla och

hindrande skulle bort till förmån för ett samhälle där varje medborgare gavs samma möjligheter.

Och vad de kunde konstatera när de skrev var att de som förr stått på barrikaderna nu ingått i de enskilda och offentliga hierarkierna, svikande de gamla idealen. Och de kunde samtidigt se att vad de stridit för, t ex representationsreformen, inte ändrat samhället i grunden: strebrar klättrade fortfarande på de understa och riksdagen fortfor att vara ett överhetens hus för dess egna angelägenheter.

Präglade bilden

En faktisk verklighet motsvarade alltså den litterära bilden. Därför framstod genombrottsförfattarna inför sig själva som i pakt med tiden. Genom dem uttrycktes de tidstypiska händelserna eller som *Gunnar Ahlström* formulerade deras självsyn i *Det moderna genombrottet i Nordens litteratur*:

”Författarna var ju inga romantiker som fabulerade ihop sina motiv ur det blå. De var realister som kallt iakttog sin omgivning. Tiden själv talade ur deras ord”.

Hos *Ibsen* hette det därför:

”Dersom min tillvaelse har haft någon betydning, så kommer det af, at der er slægtskab mellem mig og tiden. Der er intet bundløst svaalg mellem den, der producerer og den der modtager”.

Herman Bang varierade samma tanke med formuleringen:

”Man bliver digter ikke fordi man står over sin tid, men fordi man er et fuldt, levende udtryk af den, fordi man har lidt med den, har kæmpet med den og har forstået den”.

För *Hjalmar Branting* är det också just genombrottsförfattaren Strindberg som den gamle liberalen önskar åter efter *En blå bok* (Björn Meidal: *Från profet till folktribun*). I gratulationstelegrammet till Strindberg inför dennes 50-årsdag hette det därför:

”Helsning och handslag med önskan att snart få utvecklingsspiralen öfver åt 80-talets sida igen, från en, som glömt sig kvar vid dina ’utopier’”.

Och fastän kritiken tog avstånd på avgörande punkter från Strindbergs tidsbild erande kände den att *Röda rummet* (1879) hade stora konstnärliga förtjänster. Likadant var det med läsepubliken, ja, framför allt med den. Fastän den läsande allmänheten var liten nådde Strindberg med *Röda rummet* en framgång som få författare när ens idag: Innan utgivningsåret var till ända hade förläggaren givit ut ytterligare en upplaga. Den följdes av två 1886 i en sammanlagd upplaga på 7 500 exemplar, enligt *Carl Reinhold Smedmark* (kommentarerna i nationalutgåvan av *Röda rummet*), trots att den produktive Strindberg hela tiden konkurrerade med sig själv med ständigt nya verk.

Trots den politiskt hållna litteraturkritiken kom därför genombrottsförfattarnas skildringar att prägla stora delar av bilden av Sverige och Norden vid denna tid.

Tiden var ond

Och den tiden var ond för de flesta. Det gällde inte bara de svikna idealen utan själva tillståndet för massorna. Efter en ekonomisk uppgång inträffade vid sjuttioåtta mitt en stagnation som höll i sig in på åttiotalet med mindre avbrott. Följden blev ökad arbetslöshet och nöd.

"Åter", skriver *Yvonne Hirdman* i *Magfrågan*, "framträder början av 80-talet som en extrem period, när de fattiga blev allt fattigare och de rika allt rikare. En period när t ex en 14-års flicka från ett 'bättre' hem åt mat som kostade betydligt mer än vad en grovarbetare tjänade ihop på 12 timmar." "Så levde stora befolkningsskikt 'orimligt' /.../ på den smala gränsen mellan kronisk undernäring och ibland akut svält".

Det är dessa omständigheter som utgör bakgrunden för skildringen i *Röda rummet* av ett ruckel på Vita Bergen med några trångbudda familjer i ekonomisk nöd.

Också inom affärslivet rådde olust med konkurser och betalningsinställelser. Men inte för alla, vilket hos Strindberg leder till denna mycket egensinniga statistiska sammanställning i *Svenska folket* (II):

"Nära 1/2 million saknade yrke eller anställning /år 1870/ och utgjordes av: husägare, kapitalister, pensionärer, undantagshjon, tjänstehjon, vakmästare, arbetare utan anställning, inhyses-, fattig-, arbets- och hospitalhjon, lösdrivare och fångar".

Det är effektivt så det förslår, ty här jämfälls fastighetsägare och andra kapitalister med sina arbetsfria inkomster med "lösdrivare och fångar" vilket suggererar fram bilden av rent parasitära skikt.

Likadant i litteraturen

Bilden var likadan i skönlitteraturen. Grosshandlare Tjælde bygger sin rörelse på falska bokslut i *Björnssons En fallit*, Forss lever på svindlande revers- och växelaffärer i *Lies En Malström* och i *Röda rummet* gör

limkramhandlare Nicolaus Falk och procentaren Levi stora pengar på försäkringsaktiebolaget Triton som bygger på bluff och folks godtrogenhet. Bolagstyrelsens sammansättning där illustrerar tesen om parasitärer: För positionernas skull ingår bl a en amiral med en rysk orden ("ty Ryssland är ett gott sjöförsäkringsland!"), en professor och ett hovrättsråd, men inte någon från det egentliga näringslivet.

Historien om Triton bygger enligt Strindbergs uppgifter på sjöförsäkringsbolaget Neptunus årsberättelser. På samma sätt finns det ett faktiskt verklighetsunderlag med i bilden när Strindberg driver satiren till sin spets i *Det nya riket* och i *Röda rummet* när det gäller riksdagen och järnvägsinvingningarna. De förra kände Strindberg till sedan sin tid som riksdagsreferent och som reporter hade han bevakat järnvägsinvingningarna. I berättelsen *Svenska folket* (*Det nya riket*) låter Strindberg högtidslarna motivera järnvägsbyggandet på följande sätt:

"Landshövdingen har ordet.

/.../Järnvägarne äro en bild av denna trohet, ty de förena konung och folk med järnband, svenska järnband (gjorda i England). Detta band skall alltid (genom lättare trupptransporter) sammanhålla konungafamiljen och folket/.../

Militärdistrikets chef anser i ett bildrikt tal att järnvägarne skola bidra till folkupplysningen (den *sanna* folkupplysningen nämligen)/.../

Kyrkoherden tror att järnvägarne (till Kolbottens) skola stadfästa den sanna religionen (det finns bara en sådan!) att den religionen (Augustusburgska bekännelsen) skall åta sig att förlora och att tronen skall få ett säkrare stöd.

/.../

Tåget avgår. Indelta armén hurrar icke, ty man har glömt ge dem brännvin. Den oöverskådliga folkmassan (banvakterna) hurrar.

Skott. Regementsmusik. Flaggor.

Men ute på åkern går bonden bakom sina oxar och kör i trädan."

Järnvägarne är med andra ord ett ideologiskt spektakel som på sin höjd förgyller överhetens vardag, men som inte rör den enkla odalbonden.

Inte typisk för Röda rummets tid

Kärnan i Strindbergs kritiska berättelse om sjöförsäkringsaktiebolaget Triton gäller det solidariska ansvaret. På samma sätt som ägarerna skulle dela vinsten, skulle de dela förlusterna och skulderna i händelse av konkurs.

De första aktieägarna kunde utnyttja detta. Förespeglade säkra pengar lockades småsparare att sätta in slantar i nybildade aktiebolag. Initiativtagarna satsade själva mycket litet eller ingenting alls och levde på insättningar. När företaget gick omkull fick folk gå från gård och grund för att ta sitt solidariska ansvar, i värsta fall till och med sälja billigt till den som ruinerat dem.

Så är det också med Triton. I början ger bolaget avkastning, därefter närmar sig konkursen. Det blir en barnkrubbas fall eftersom den fått aktier i Triton som gåva. När bolaget går omkull blir krubban därmed solidariskt ansvarig för konkursboet och ruineras.

Det var sådana geschäft som låg bakom Strindbergs ord i *Det nya riket*, "Möjligheten att strafflöst göra orätt vinst på laglig väg".

Problemet är bara det att fallet Triton möjligen är relevant för de tidiga aktiebolagen men på intet sätt typisk för *Röda rummets* tid. Detsamma gäller järnvägarne. Några årtal ur Eli F. Heckschers *Industrialismen* och *Svenskt arbete och liv* kan punktbelysa den förändring som gav oss det nya riket:

1804 kommer den första ångmaskinen till Sverige, 1809 anläggs på Kungsholmen den första verkstaden i Sverige för maskinbygge, 1858 genomförs den första lyckade bessemerblåsningen och metoden utvecklas senare av G.F Göransson som grundade Sandvikens järnverk, 1872 införs martinmetoden i Sverige, samma år grundas i Bergvik världens första cellulosafabrik och 1878 uppfins Thomas-Gilchrist-metoden.

1824 ges tillstånd att öppna enskilda banker, 1856 uppstår den moderna bankrörelsen med bildandet av Stockholms enskilda bank (Skandinaviska banken och Svenska Handelsbanken 1864 resp 1871). 1853 tas den elektriska telegrafan i bruk, 1855 införs det likformiga portot och 1856 öppnas den första statsägda järnvägen.

Det gamla, inte det nya riket

Med de nya metoderna för järn- och stålhantering ändras förutsättningarna drastiskt. De fosforhaltiga malmerna i Grängsbergfältet och Norrbotten kan nu tas i anspråk. Ångkraften gör industrilokaliseringarna oberoende av vattenkrafttillgången. De förbättrade och nya kommunikationerna binder ihop landet, förbillig transporter och förenklar kommunikationerna. Med affärsbankerna och de nya aktiebolagen (och till viss del fortfarande handelshusen) kan erfordrigt kapital samlas för de tunga investeringarna. Staten används målmedvetet (järnvägar, kanaler, avvittringen de första decennierna, skogsinstitutet och skogsstyrelsen, frisläppandet av räntan, övergången till guldmyntfot etc) för att främja produktionen.

Resultaten kom snabbt. I slutet av 1870-talet ersätter Domnarvets järnverk 19 gamla bruk. Femårsperioden 1870-75 nästan tredubblas verkstadsindustrins produktionsvärde från 9 miljoner till 25 miljoner kr. Det är nu — 1883 — som Asea grundas och hela raden av stora svenska företag byggs upp: Gasaccumulator, Svenska tändsticksaktiebolaget, L.M.Ericsson, SKF, Electrolux m fl. Det är företag som dessa, inte Triton, som finns med bland de 500 nya aktiebolag som grundas åren 1871-75.

Detta är helt enkelt den moderna svenska industrins genombrotts-tid, inte dess grundningstid. Men av det ser man inte mycket hos Strindberg trots att han delvis var bekant med förändringarna, åtminstone bekant med flera av dem i *Svenska folket*. Strindberg och övriga genombrottsförfattare ser efter Preussens enande uppifrån, Pariskommunens fall, Vatikanconciliets

Några bilder till liket vid August Strindbergs tredje död.

av Jan Myrdal

Strix nr 31 1899.

□ Det här är några bilder från den tid då August Strindberg ännu levde, då han trots den samtida akademiska kritiken och de akademiska vänkretsarna hade läsare nog att prägla tankarna.

I några av bilderna — Gulbranssons i *Simplicissimus* t.ex — är han redan officiell personage men i andra behandlas han respektlöst som levande författare i dåtidens nu. Det finns många andra bilder från den tiden. Några bland dem — Strindberg med

och framför allt offensiva: I lönestriderna tog arbetarna igen vad de förlorat under sextiotalets lågkonjunktur. De segrade i maj 1872 vid tobaksfabriken i Västerås och vid varven i Göteborg. Året därpå var ett par hundra hamnarbetare i Göteborg lika framgångsrika. Samma sak gäller detta år omkring 800 bagare i Stockholm.

Men från decenniemittan ändras förhållandena. Arbetsgivarna går till offensiv under den begynnande lågkonjunkturen. Trots delsegrar förlorar arbetarna den ena strejken efter den andra, framför allt under sjuttiotalets sista år.

Ändå talar självsäkerheten och framtidstron ur Strindbergs snickare, och detta just under *Röda rummets* utgivningsår som börjat med nederlaget i maj i Sundsvallsstrejken.

Röda rummet var *skildringar ur artist- och författarlivet* med sparsamt utrymme för arbetare. Desto märkligare är det då att de två gånger arbetarna dyker upp — i den liberala arbetareföreningen och hos snickaren på Vita Bergen — gör de det utan att skrapa med foten. De begär inte ordet utan tar det och nederlagen till trots talar framtiden ur deras ord.

Det är så fel det kan bli — och ändå rätt. För två år efter *Röda rummet* håller August Palm det första offentliga socialistiska föredraget i Sverige, genomförs den stora strejken i Stockholm, utges *Arbetaren* och beslutas 30 december 1881 på ett möte i Ladugårdslandsteatern i Stockholm om bildandet av ett svenskt arbetareparti.

Satirerna i *Röda rummet* och i *Det nya riket* visar på intet sätt fram de nya ekonomiska förhållanden som skulle omskapa Sverige i grunden. Däremot träder tydligt fram den motkraft som snart skulle formulera idéerna om ett nytt samfund och som med sitt samfälliga agerande skulle ge arbetare och småfolk större framgångar än någonsin förr i svensk historia. Är det kanske detta tidiga och tydliga partitagande som efter inferno tar form först i *Götiska rummet* och *Svarta fanor* och sedan utvecklas i Strindbergsfejden med den hårda attacken på liberaler av alla slag? ●

kraftsamling 1870 mot naturvetenskaperna, de anti-socialistiska lagarna etc tillståndet som stagnation eller rentav tillbakagång: liberalerna har blivit konservativa eller rentav reaktionära, de tre stånden — se rollföreteckningen vid järnvägsinvigningarna! — har återtagit eller befäst sina gamla ställningar, och ute bland folk härskar arbetslöshet och nöd i sådan omfattning att emigrantbåtarna snart går fullastade över haven till USA. Och den politiska stagnationen (eller reaktionen) har på affärslivets område givit utrymme för allehanda lyckönskare som skor sig på folks godtrogenhet.

Detta är det Sverige som träder fram i *Röda rummet*. Inte det nya riket utan det gamla utan plats för de grundläggande ekonomiska och sociala förändringar som skapade det moderna Sverige som först helt nyligen blivit omodernt.

Så fel det kan bli — och ändå rätt! Men Strindberg tog sig ur sammanbrottet genom inferno utan att byta sida. Det finns många orsaker till det. En kan man nog komma på spåren redan i *Röda rummet*. Ty Strindbergs felsyn där är inte konsekvent. Se bara snickarens väldiga kraft när välgörenhetsdamerna körs på porten:

”— Jag försäkrar er, mina damer att det här redan är olidligt, sade snickarn. Och det kommer en dag, då det blir värre, men då, då komma vi ner från Vita Bergen, från Skinnarviksbergen, från Tyskbagarbergen, och vi komma med stort dån som ett vattenfall och vi ska begåra igen våra sångar, begåra? Nej, ta! Och ni ska få ligga på hyvelbänkar, som jag fått, och ni ska få äta potatis så att era magar ska stå som trumskinn alldeles som om ni gått igenom vattenprovet som vi...”

Detta är hat, men framför allt självförtroende, optimism och framtidstro. Det är också det märkliga, för läget var ju detta (se Knut Bäckströms bedömning i *Arbetar-rörelsen i Sverige I*):

Under högkonjunkturen under sjuttiotalets första hälft genomfördes en rad strejker runtom i Sverige. De var framgångsrika

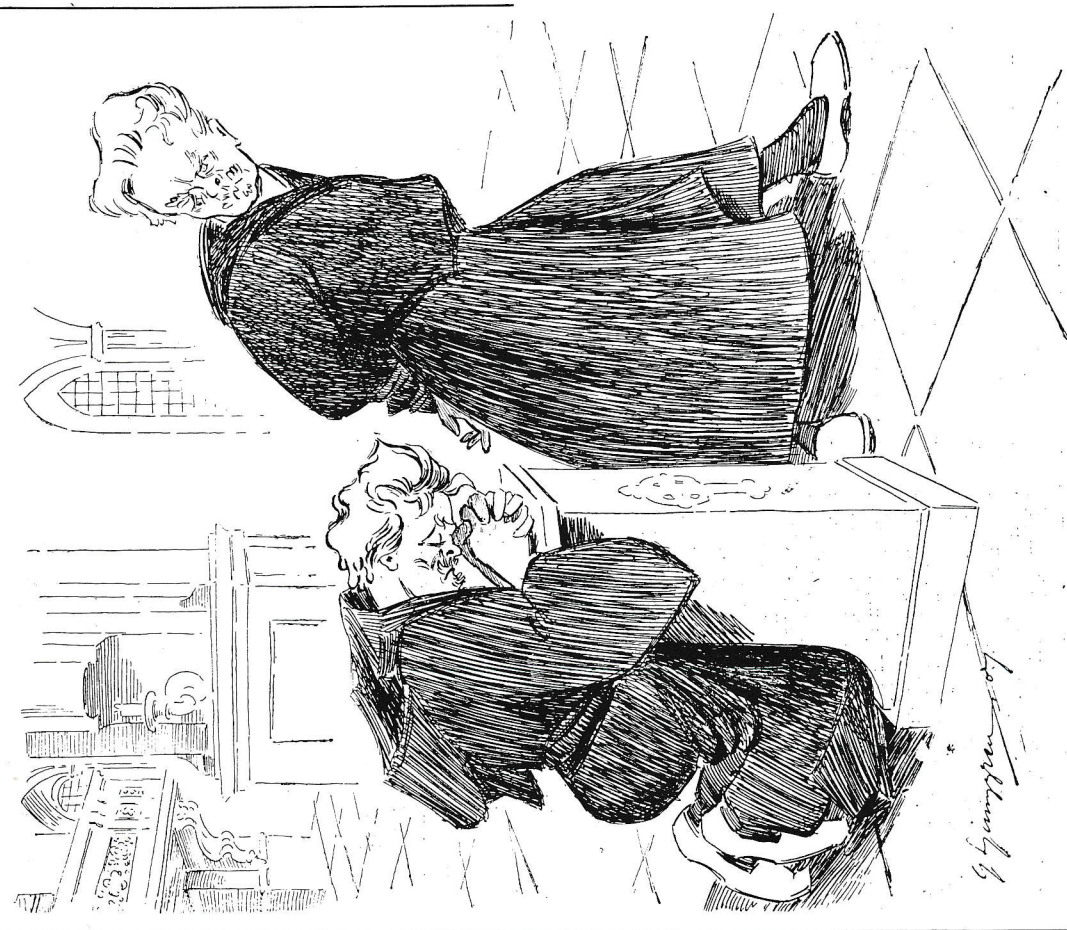
Strix nr 53 1904

AUGUST STRINDBERG.

Strindbergens Ågust — och tjenstkivinnans son,
 Var fuller i kroppen af fanskap och hån.
 Och hvar gång han gräfd i hjertat så bitter
 så blef det en bok, som var full utaf etter.
 Förr gjorde han guld utaf jernskrot och slikt,
 Nu är det mest skrot, hvad han säljer som dikt.
 Nu är han fet, har giro-bok och kanske ock podager.
 Och gör en konst i »Makter» och i »Mager».

Puck julnumret 1905

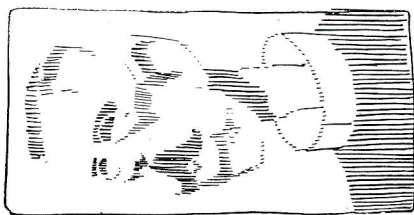
BLÅ BOKEN.

SCEN UR AUG. STRINDBERGS »MÄSTER OLOF».

Gerl Bokprånlare (till mæster Olof): »Affålling!»

Telefotografi eller En ann är så god som en ann.

(A. Fougstedt, efter en utländsk idé.)

KUNG GUSTAV

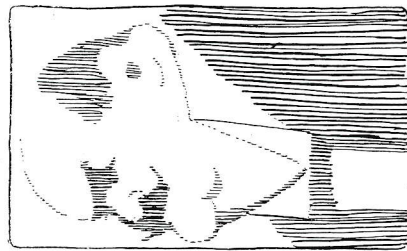
KEJSAREN

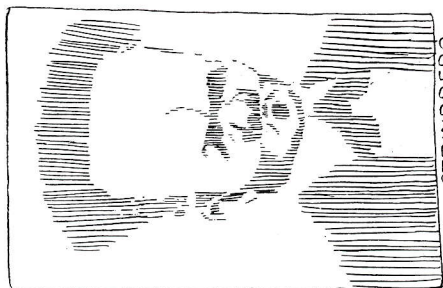
KUNG EDVARD

BRANTING

RANFT

STRINDBERG

svärdet t.ex — är så kända att de blivit utnötta.

Att jag tar fram dessa bilder just nu har ett speciellt skäl. Dessa sista år har August Strindberg avlivats för tredje gången. Nu har akademikerna tagit över. De gör honom oläst och oläsbar. Inte på hundra år har det sålts så få böcker av August Strindberg som nu.

Första gången de försökte var för hundra år sedan. Då skulle han avlivas i Giftasrättegången. Det gick nu inte. Han överlevde. Men med nöd och näppe. Det var ju inte religionen det gällde den gången. Hans gäckeri med nattvardsvinet är ett typiskt religiöst angrepp på fromleri. Just i det åtalade stycket visade Strindberg tydligt hur djupa rötter det folkliga läseriet slagit i honom.

Strix nr 4 1909

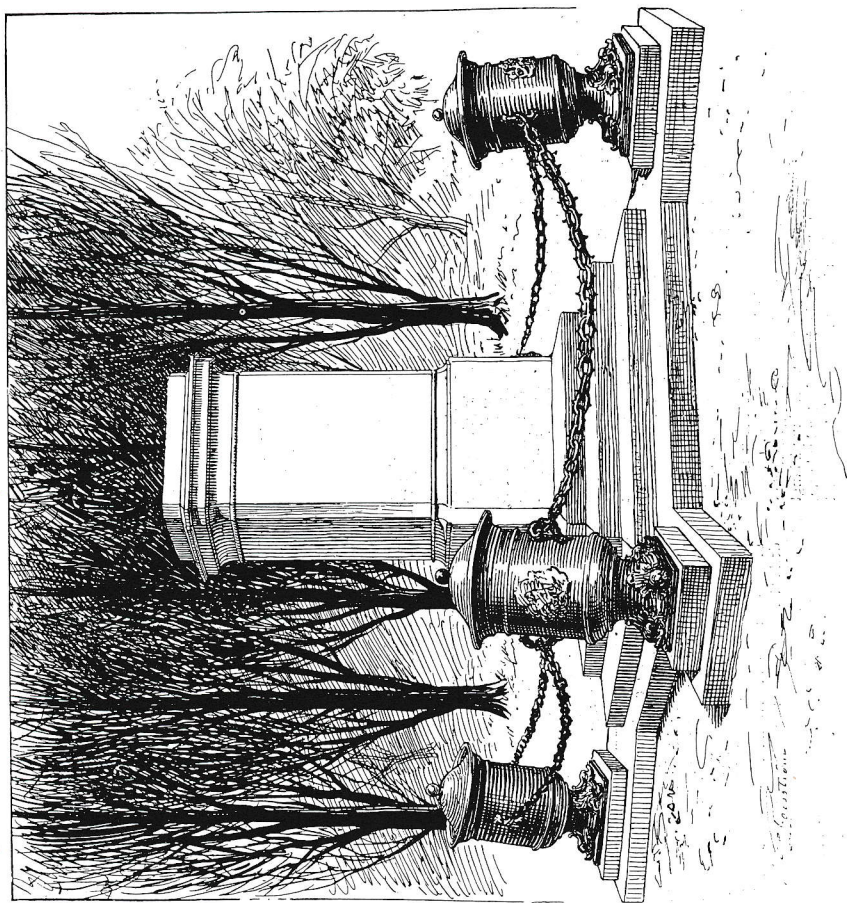
("Jag har intet annat öl än nattvardsvinet, sa prästen till gästerna"; enligt Fredrik Ström.)

Då — för hundra år sedan — skulle han avlivas också för att han visat den akademiska bildningens onödighet och skadlighet, han hade sökt ta historieskrivningen åter till folket från herrskapet; traskade inte

som en Geijerstam — eller Branting! i den officiella vänsterlunken. Men han skrev vidare och behöll läsare nog att klara sig.

Andra gången var år 1912 när han dog och begravdes och inte längre kunde värja sig själv; Branting tog liket till socialdemokratin, Söderblom tog själen till statskyrkan och Bonnier som redan betalt satte

AUGUST STRINDBERG HAR TALAT!

Puck nr 18 1910

långsamt ut den dyraste, fulaste, mest svår-lästa och mest publikfrånvända upplaga Strindberg någonsin drabbats av. De gör detta för den akademiska vetenskapens skull.

Men visst ljuger de. Det vet de. Ty det finns ingen sådan vetenskap som "litteraturvetenskap". Det textiffilande de sysslar

Landqvist att fixa samlade skrifter. Men texterna blev inte blott avhandlingsunderlag; de förblev lästa.

Men nu hundra år efter Giftas-striden dör Strindberg på allvar. Som maskar på gammalt och rötat lik i graven kryllar det av akademiker på texterna. De pillar kommatecken på statlig timpenning och ger

KURRES NÄSTÄFLAN.

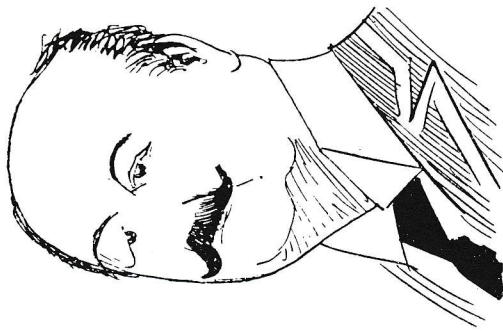
Strindberg.

Staaff.

Selma Lagerlöf.

Raft.

1. 2. 3. 4.

Här ser du de välbekanta dragen af *Strindberg*, *Staaff*, *Selma Lagerlöf* och *Rafts*. Ja, detta är ju godt och väl, men deras näsor ha strejkat och sammanslutit sig i en liten hemtreflig, hopblandad grupp nedanför arbetsgifvarna.

Nu be vi dig enträget, att du försöker återföra dessa pliktförgätna näsor till deras rätta husbönder. Gör hvad du kan! Bry dig inte om, ifall näsorna skulle fräsa.

Som du ser äro de numrerade.

Hvilket näsnummer använder *Strindberg*, hvilket är *Staaffs*, *Selma Lagerlöfs* och *Rafts* näsnummer?

Uppskrif namnen på ett rent papper och numrera dem efter de i ditt tycke riktiga näsornas nummer och insänd din lösning i kuvert märkt NÄSTÄFLAN till Kurrens redaktion före den 10 Januari 1912, då kuverten öppnas.

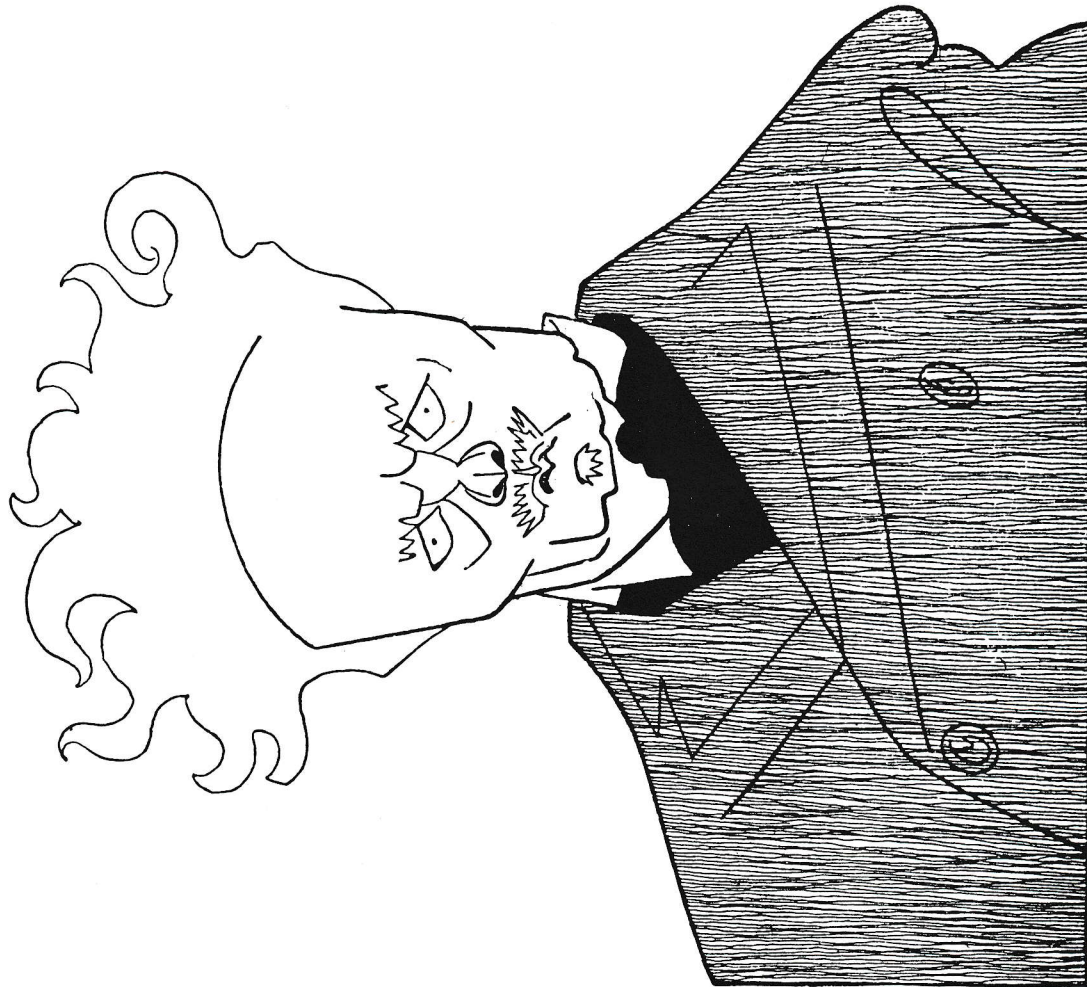
För den först öppnade rätta lösningen utbetala vi ett pris stort **Kr. 10**, för den därefter **Kr. 5**.

Resultatet tillkännagives i Kurre n:o 3. Täflande måste uppge namn och adress.

Galerie berühmter Zeitgenossen

(Zeichnung von O. Gutbransson)

LIII

August Strindberg

Simplicissimus 29-1 1912

»DEN SOM ÄR MED MIG FÖLJER MIG!«
(Aug. Strindberg om Svenska Akademien)

Puck nr 5 1902

med är försörjningsvetenskap som stats-
prästernas lönsamma gudsvetenskap. De
hittar också på vetenskapliga principer all-
tefter de egna tillfälliga behoven. Men ib-
land om mornarna — ty även akademiker
spyr om mornarna ibland — vet de med
bakfyllans förfärande och glasklara insikt
vad Strindberg skrivit om denna deras
verksamhet. De vet att de bestämmer knap-
par utan håll.

+++

Trots att dessa borgerliga auktoriteter nu
slår kommentarer genom texthjärtat, skär
av ordenorna och binder till tankarna dör
Strindbergs texter först helt när alla läsare
skrämts bort.

Läs honom därför! Hans texter fungerar
ännu vilken upplaga man än väljer. Läs
dem! Rädda Strindberg ur maskboet! ●

Vad bör göras?

av Jan Myrdal

□ Nikolaj Tjernysjevskij roman *Vad bör göras?* har kommit i en svensk utgåva på Arbetarkultur och Aurora. Jan Myrdal skriver om romanen, dess revolutionerande betydelse, och författaren bakom verket.

Nikolaj Tjernysjevskij VAD BÖR GÖRAS? Ur berättelser om de nya människorna. Arbetarkultur och Aurora, Stockholm 1983.

ISBN 91-7014-1657

Onsdagen den 13 augusti år 1862 kunde det revolutionärt liberala Stockholm läsa en notis från Ryssland i det radikala *Fäderneslandets* utrikesspalt:

»Från Petersburg meddelas att tvenne på visst sätt framstående personer blivit häktade, nämligen en förutvarande embetsman Serno-Solowjewitsch, som tidigt tog afsked för att leva oberoende, hvarefter han uppträdde ett »folk-läsekabinett», som blef medelpunkt för studenternes politiska agitationer, samt en tidningsredaktör Tschernischeffski, hvilken som demokrat och till och med renhårig socialist trots censuren förmått vinna anhängare för sina åsikter.»

Livegenskapen i det ryska riket hade upphävis i februari 1861. Men den omskrutna reformen innebar en skenbar befrielse; den gav blott ytterligare möjligheter att plundra bönderna. Nu på ett effektivt sätt för den växande kapitalismen för-månligare sätt. Ryssland jäste. Den radikala adeln liksom de yngre ämbetsmännen stod i opposition och krävde administrativa och politisk reformer. Men den politiska oppositionen mot självhärskardömet var

volutionära organisation — »Samlja i Volja», Jord och Frihet — som förberedde upprорот och den »tidningsredaktör» och tillika »demokrat och renhårig socialist» vilken häktades på samma gång var den teoretiker som med sina diskussioner fostrat hela den revolutionära generation av »sextiotalers män» som av patriotiska motiv var beredda att resa bondemassorna för att krossa de gamla feodala Ryssland.

Det skulle dock ta ytterligare femtiofem år innan det murka självhärskardömet till slut gick under. Tsarismen var en jätte på lerfötter, en papperstiger. Men även papperstigrar har — som Mao Zedong påpekar — verkliga klor. Förtrycket i Ryssland var också sådant att det skapade sig sitt eget försvar just bland de mellanskikt som officiellt var dess motståndare. De bildade vilka under lugna dagar talat om frihet och reformer och de livnaglas elände greps av fasa när det verkliga, det gentemot de bildade mörka och djuriska folket, bondemassorna, tycktes resa sig på allvar mot även kultur och förfining. De bildade tog då besviket avstånd från »nihilisterna» vilka ville alliera sig med folket för att krossa staten. De slöt trots allt upp kring det bestående. Den som vill förstå varför den tidens bildade ryska liberaler svek bör läsa Turgenjews *Fäder och söner* från 1862. Den blide och bondevänlige godsägarliberalen Turgenjev kan inte se de »nya människorna» utan ser i den då nya revolutionärt-demokratiska ryska intelligentsian blott Basarov! Turgenjev ger även demokraterna deras öknamn, det de sedan tog till hedersbeteckning: »nihilister». Och Turgenjev sörjde sedan helt typiskt och följdriktigt — som redaktör Gustav Borg i Strindbergs *Götiska Rummen* — över att de radikala angrep honom och blott de konservativa hyllade honom. Han var ju så liberal, så människovänlig och menade så väl.

De mer anständigt undersåttliga (och i grund rysk-chauvinistiska) ämbetsmannaliberalerna och akademiliberalerna skrämdes att sluta sig än närmare sin ryska regering då Polen började resa sig. När självhärskardömet sedan säkrat makten då var tu-

ren kommen till också dessa kluvna liberaler som först snackat över teglasen om frihet och sedan fegt stött regeringen. Opportunismen lönade sig inte ens.

Det fega småborgarskap som en tid tyckts närma sig de nya människorna lät hetsa sig till antisemitism och gudlighet.

Men just den tid när allt detta sker sitter den då tretiofyråriga Nikolaj Gavrilovitj Tjernysjevskij i strängt förvar i Peters-Paulsfästningen i Petersburg. Det var han som i artiklar och essayer gett det växande upprорот dess ideologi. Han hade krävt jorden till bönderna, han hade fordrat adelns avskaffande och krigsmaktens upplösande och demokrati. Han hade gjort upp med den filosofiska idealismen, skrivit politisk ekonomi och historia och varit den ledande litteräre kritiker i kampen mot esteterna. Skönheten var klassmässigt bestämd; bonden och herren kunde inte se samma skönhet. Det gäller att välja sida. Konsten liksom vetenskapen kan stå främst i kampen för framsteg. Konstnären, författaren kan vara och bör vara en härold. Bakom esteternas tal om »det sköna» dölde sig herrarnas klassintresse. Den som i verklighetens värld tog ställning för »det sköna» tog ställning mot folket.

I *Nordisk Familjeboks* första upplaga skrivs att Tjernysjevskij kallades »den ryske Robespierre». Det är förklarligt. Hans polemiska stil var iskallt effektiv och han behandlade motståndarna med tillbörligt förakt.

I sin ensamcell skriver han då från den 4 december 1862 till den 4 april 1863 den roman »om de nya människorna» som kom att bli en revolutionärernas litterära katekes ända till dess huset Romanov föll och utplånades: *Vad bör göras?* Romanen publicerades som följetong i mars-april- och majnumren 1863 av tidskriften *Den samtida* vilken därpå omedelbart förbjöds liksom romanen som förblev förbjuden ända till dess revolutionen 1905 nästan störtade självhärskardömet och det vacklade fram friheter. Tjernysjevskij själv dömdes utan att regeringen hade egentliga bevis som »statsbrottsling» till straffarbete och livs-

tids förvisning efter 678 dagar i ensamcell. 21 år tillbringade han i tukthus och förvisning. Sedan fick han leva sina sista sex år under övervakning i Astrakan. Halva sitt aktiva liv tillbringade han som fånge och förvisad. Men under hela denna tid lät han sig inte brytas ned. Han var också i sitt liv en för den ryska intelligentsian typisk adertonhundraextiotalets »nya människor». Han förblev självhärskardömet obrutne fiende även sjuk och fångslad och utan möjlighet att delta i den offentliga debatten.

Vad bör göras? är en revolutionär text skriven av en övervakad fånge i en cell. Liksom Gramsci sextio år senare i Mussolinis fångelser tvangs Tjernysjevskij därför i tsarens Peter-Paulsfästning att arbeta med omskrivningar och anydningar. För den som har ögon att se med och öron att höra med är dock den enes text lika tydlig som den andres.

När romanen publicerades gjorde den också ett oerhört intryck på det unga intellektuella Ryssland. När Tjernysjevskij fångslats och inte längre kunde skriva sina artiklar hade esteter och de konservativa diktarna »förmöjnt fnissat och gnidit händerna i glädje över att denna ungdomens idol nu skulle störtas från sin höga piedestal» skrev kritikern A.M. Skabitshevskij. Men till sin förbluffelse upptäckte esteter att romanen i stället just genom sitt politiska innehåll fick ett enormt inflytande. »Jag överdriver inte det minsta, när jag säger att vi tog emot romanen knäfallande», fortsatte Skabitshevskij. Nästan tjuo år senare var det Strindbergs tur att drabbas. Han skrev till Jonas Lie 30 augusti 1884 om *Vad Göra?*:

»Har Du läst

Tchernyshevskij: Was Thun?

(Brockhaus. Lpzg. 1883)

Denna roman har gjort epok i mitt författarlif.

Läs den!!!!!!

Jag har af den lärt:

Att kritik duger ej mer. Vi ha nog nu!
Att vi måste börja måla framtiden

Att om vi rifva grunden, så faller skorstenarne af sig sjelfva
Att vi ha nog af kritik

Att det positiva måste komma.

Att människorna skola vinnas på känsel

Att det är lättare att rifva ner historien än Carl XII

Att teorierna gå först, sedan få människorna draga ut korollarier-na sjelfva
o.s.v.»

Leo Tolstoy uttryckte tjuo år därefter samma djupa uppskattning av Tjernysjevskij som konstnär då han i september 1903 skrev:

»Denna bok är en uppenbarelse av andlig styrka och storhet, ett modigt försök där känslan bringats i harmonisk samklang med sann konst. Jag kan inte beskriva för Er den hänförelse denna bok väcker i mig.»

Det är heller inte svårt att återfinna spår av *Vad bör göras?* i senare litteratur. Strindberg övertar till en tid *Vad bör göras?* helt och hållet; Zola övertar motivet (läs *Damernas paradis!*) men utelämnar den bärande tanken; de nya människorna. Det var nu hans program ty sådan såg han verkligheten. Där skiljer Zolas naturalism ut sig från Tjernysjevskijs realism! När Zola — som han själv sade — »formade om den ryska hjältinnan på franskt sätt», då bortsåg han medvetet från att de typiska »nya människorna» också gavs i Frankrike. I Ryssland hade Tjernysjevskij format sina »nya människor» efter verkliga förebilder som fysiologen Ivan Setsjenov och andra studenter och intellektuella av ny typ. I Frankrike fanns då motsvarande typiska gestalter (bröderna Reclus tex). Men naturalismen förblir en trängsynt idealism! Även hos Zola!

Tjernysjevskij ville realistiskt skildra framtiden i nuet, i konsten återspegla de nya människorna, de vilka inte bara tog ansvar för sina liv och handlade medvetet som fullständiga människor utan därtill redan nu förberedde det kommande. De vilka »tjänade folket». Till en del var detta en nödvändig uppgörelse med Turgenevs vrånbild. Men därtill var det ett försök att i praktiken visa hur författaren i sitt konstnärliga arbete kunde fungera som förtrupp genom att i romanens form återspegla det nya i skeendet och ge det en karaktäristisk form vilken öppnar läsarens blick för såväl verkligheten som verklighetens möjligheter.

De nya människorna bryter upp ur den trånga och instängda moralismen — den som är den yttersta omoral! — till de nya och fria mänskliga förhållandena. Också kvinnan är människa. Blott det som görs medvetet är fritt och moraliskt.

Romanen har kallats utopisk. Det är fel. Romanens handling är förlagd till adertonhundrafemtioalets Ryssland. Där handlar de nya människorna långt bortom det naturalistiska genomsnittet. Deras typiska handlingar är uppvridna i fiktion, höjda i färg, kunde man skriva, men de är fortfarande helt verkliga. Blott i deras drömmar finns för dem utopin om en kommande värld, en där människorna befriat sig och med vetenskapens och teknikens möjligheter lever stora och rika liv. Men också den drömmen hör verkligheten till. Då människan är ett verkande väsen är hon också ett drömmande. Tjernysjevskij klargjorde drömmens betydelse i konsten när han år 1853 skrev sin doktorsavhandling om det estetiska förhållandet mellan konst och verklighet:

»Med det »verkliga livet» menas självklart inte blott människors förhållande till ting och gestalter utan också deras inre liv; ibland lever människan i drömmar — då har drömmarna för henne (till en viss grad och för en bestämd tid) en på sitt sätt objektiv betydelse: än oftare lever människan i sina känslors

värld: när dessa förhållanden blir av betydelse kommer de att efterbildas av konsten. Vi har nämnt detta för att visa att vår definition också omfattar fantasitiken inom konsten.»

Som verkliga människors drömmar hör utopierna till det objektiva betydelsefulla och befriande. Som självständiga konstnärliga skapelser blir utopierna däremot förljunga och för sin publik till hämmande, stackande återspeglar av ett förflutet.

Liksom Diderot bryter Tjernysjevskij romanens fiktionsvärld genom att resonera med läsaren. Eller rättare sagt: Han hejdar berättelsen och håller upp en spegel för läsaren och visar denne (oss) att han (vi) låtit förlösa sig (oss) av gamla tankar och gamla föreställningar om människors beteende. Det är inte bara fråga om ett romantiskt ironiskt stilgrepp utan ett nödvändigt led i romanens konstnärliga bildningsuppgift. Konsten som det reflekterande.

Vad bör göras? handlar om hur den sociala revolutionen medvetet förberedes av de nya människorna och hur ett nytt samhälle på kooperativ grund organiseras. De arbetande människorna förmådde såsom arbetande se tingen på ett bättre, rikigare och djupare sätt än de så kallat lyckligt lottade från överklassen. Men samtidigt kunde de arbetande i sin strävan efter detta nya samhälle inte låta leda sig av överklassens föräldrade teorier. De härskande föreställningarna var ett de härskandes vapen mot dem de sög ut. Endast en medveten materialistisk filosofi med rötterna i de arbetande människornas egen erfarenhet kunde tjäna dem i deras befrielse. Inte för intet övertog Lenin Tjernysjevskijs titel »Vad bör göras?» när han år 1902 skrev den för Rysslands utveckling avgörande boken om hur partiet skulle byggas upp för att kunna leda den oundvikligen fortgående klasskampen fram till den nödvändiga sociala revolutionen. För Marx hade Tjernysjevskij varit en av de stora samtida; en intellektuell kamrat i fjärran som tydliggjorde den ryska verkligheten. För Lenin var Tjernysjevskij en av de stora och beundrade föregångarna. Ett

klarsynt förödelse.

Men en samstämmig kör av borgerliga och akademiska kritiker har — efter att deras första förvirring lagt sig — under ett-hundratjugo år förklarat romanen ointressant som roman genom att hävda att den är konstnärligt otymplig och obetydlig, för att inte säga usel. Denna kritik har sökt sätta romanens form i motsättning till dess innehåll och lyckats med konststycket att förklara dess enorma verkan med dess dåliga form. I och för sig spränger denna motsättning upp hela den borgerliga konstsynen ty om just de kvaliteter vilka av den akademiska kritiken utdöms som okonstnärliga möjliggör för ett konstverk att nå en enorm massverkan genom flera generationer just bland de mest levande och nyskapande framtidsmänniskorna då är akademikernas och esterernas konst okonst.

Men vad har de akademiska kritikererna då skrivit?

I *Revue des Deux Mondes* för den 15 oktober 1876 skrev den tongivande konservative franske kritikern Brunetiere att romanen visserligen är illa tänkt och dåligt utförd men att den med hänsyn till sin betydelse för den ryska nihilismen dock måste analyseras. I Sverige skrev den store slavisten Alfred Jensen år 1919:

»Trots sin okonstnärlighet och naivt klumpiga komposition fick romanen en utomordentlig betydelse, och trots den godlynta, skenbart harmlösa tonen hade den ett ofantligt inflytande på den revolutionära studentrörelsen och var ända fram till 1900 strängeligen förbjuden.»

Ännu ekar dess värderingar i gängse borgerlig och akademisk kritik. Därbakom döljer sig — döljer sig för övrigt nästan inte alls! — den borgerliga och akademiska kritikens verkliga politiska uppgift. Trots det ännu pågående akademiska spelet med skönhet och konstvetenskap är de borgerliga och akademiska kritikerna innerligt överens med Mao Zedong om att det i alla tider och för alla klasser är det politiska in-

nehållet i konstverket som blir helt avgörande för hur det bedöms; skillnaden är blott att Mao Zedong är medveten och klar då han företräder det kommande under det att de borgerliga och akademiska kritikererna (även deras nyvänstervariante!) vilka slår vakt om det bestående i konstens namn tvingas sno en ordråd kring sig för att dölja den sanning som utgör deras eget egentliga existensberättigande. Att också de står i bestämnda klassintressens tjänst.

Tjernysjevskijns roman lästes inte bara av de unga ryska revolutionärerna och vissa intellektuella i väst. Den blev en de upproriska folkbok långt utanför Rysslands gränser. Den fick också just den verkan Tjernysjevskij avsett. När Georgi Dimitrov såg tillbaka på sitt liv och sökte objektivt fastställa vad som i de tidiga tonårens arbetsmiljö gjort honom till den har var då berättade om de böcker som i ungdomen format hans tänkande och hänvisade till de demokratiskt revolutionära diktarna och skribenterna i kampen mot det ottomanska förtrycket som Hristo Botev och Vassil Levski och till den med Plechanov och Mehring samtida och jämbördige marxistiske teoretikern och revolutionären Dimitar Blagoev. Men han beskrev också hur Buckles *Civilisationens historia i England* öppnat hans ögon. Han hade för hand skrivit av sida efter sida ur Buckle. Men det var en roman som kommit att få det bestämmande inflytandet på den unge sättarlärningen och som ytterst var anledningen till att han bestämt sig för yrkesrevolutionärens ansvarsfyllda och svåra liv:

»Det var romanen *Vad bör göras?* som på mig gjorde ett otroligt djupt och verkligen obeskrivligt intryck när jag som ung arbetare tog mina första steg i den revolutionära rörelsen i Bulgarien. Jag måste erkänna att varken dess författare eller därefter har någon enda litterär text så starkt påverkat min revolutionära uppfostran som Tjernysjevskijns roman. Jag levde, ordrätt levde, månader i sträck Tjernysjevskijns hjältars liv. Min verkliga hjäl-

te var Rachmetov. Jag föresatte mig att bli lika uthållig, lika fast, orädd och viljestark som han. Att stälsätta min vilja och min karaktär för att kunna möta alla svårigheter och förmå underordna mitt personliga liv arbetarklassens stora sak — med ett ord att själv bli som en av Tjernysjevskijns odödliga hjältar. Jag är övertygad om att det var just detta ädla inflytande i min ungdom som bidrog att forma mig till en proletär revolutionär och som visade sig i min senare revolutionära kamp i Bulgarien och under rättegången om riksdagshusbranden.»

Ja, Georgi Dimitrov mot Hermann Göring i Leipziger rättegången då den fängslade statslöse och vapenlöse revolutionären ensam och utan hjälp med ordets och intellektets makt inför sittande rätt och hela världsoffentligheten andligt och moraliskt krossar den mäktige och blodtörstige herren som har alla statens poliser och domare och resurser bakom sig är ett skeende sådant Tjernysjevskij kunnat beskriva det; ett skeende sådant Tjernysjevskij icke blott beskrev utan levde.

Arbetarkultur och Aurora har nu gett ut *Vad bör göras?* i översättning av Bo-Göran Dahlberg. Det är en vacker volym i stort format. Köp den! Läs den! •

Bli medlem i Förr och Nu. Inträdesavgiften är
from 1984-06-01 100 kr.

FÖRR OCH NU
TIDSKRIFT FÖR EN FOLKETS KULTUR

En sång för den nya dagen

Några radikala svenska 1800-talsdikter.

På det självbehagligas ejderdun
hon av luttet sällhet hickar
och med ett trevligt fullmånsporträtt
hon fromt över världen blickar.

Det är en oskuld från topp till tå
med edukation av en fröken,
hon lever av luttet ambrosia
från de himmelska gästabudsköken.

Gott! Jag den sångmön känner rätt väl,
men jag känner också en annan,
en sånggudinna med sköld på arm
och med allvar målat på pannan.

Hon står i de lyssnande folkens mitt
och sitt stolta kväde kväver,
en annan visa än mänskensglam
och det eviga prästmunväder.

Hon sitter icke d ä r o v a n o m
bland idel änglar så nobel
men går genom världen borgerligt fram
förutan purpur och sobel.

Och dock i hennes stämman det bor
en väldig gudomsande,
den talar som storm, som blixten slår,
så det spörjes i allo lande.

OSCAR PATRICK STURZEN-BECKER

Andra toner

Där går en läxa från fordomdags
bland konstens höga patroner
om diktens superfina natur
och olympiska relationer.

Fru Poeisa så fin och rar
hon sitter i gudarnas kretsar,
jämt med en tulpan, likt hjärterdam,
mellan tvänne fingerspetsar.

Handling

"Ideer" i går, ideer idag,
varhelst med sin fot man träder!
Ideer av tusen förträffliga slag,
ett ordensförbund, en areopag
i himlens fyra väder!

Vår tid är ideernas lyckliga tid —
så talar man helt andäktigt —
nu kunna vi sitta i kostelig frid
och blott se på, hur i andlig strid
allt går av sig själv helt präktigt!...

I rådsaln nu och de högas gemak
ideerna värna nationen;
med fickorna fulla båd framme och bak
av femspaltsartiklar, de föra vår sak
med kraft inför själva tronen.

Ideer, javål! men i handskar och frack
de skrämma ej bispen och knäpen...
De mäktiga vända sig spotskt på sin klack
och skratta åt hela det tappra snack
och åt allt det pappersvapen.

Men binder ideen svärd vid länd
och lägger musköten till öga,
med handen säker och hanen spänd
och blicken en gång av allvar tänd,
då falla de stolta till föga...

Att något och manligt tala är väl,
men mer är att h a n d l a mycket;
och detta må skrivas i folkens själ,
varhelst de trampas med trotsig hæl
ännu utav förtrycket.

C. V. A. STRANDBERG

Barrikader

Hur ondskan Herrans helga rätt försvagar,
hur våld och våld all ädel hug förstöra
och sanningen i neslig landsflykt köra,
du ser, fördrager, på sin höjd beklagar.

Men Skriften nämner, huru i de dagar,
då ingen vill Guds namn kring världen föra,
han skall den döda stenens tunga röra,
och den predika må Hans namn och lagar.

Så äro dock ej alla tungor fala,
ännu där givas röster vilka hinna
från gatan upp till slottens balustrader;

och stenarna ha redan börjat tala,
på det rättfärdigheten skulle finna
på sistone en tolk i — barrikader.

Sångare!

Sångare!

Huru länge viljen I sjunga vaggsång
och skallra med skallra för unga släktet?
Vi bjuden I än på flaskor och nappar?
Han I ej sett, att söta mjölken är orörd?
Och barnen fått tänder?

Sångare!

Hur länge viljen de små I skrämma
med busar byltade in i multna paltor?
Dran ihop de rostiga harnesk och värjor
och skicka dem sen till sista beskådan
i Nordiskt Museum!

Sångare!

Vi jämnren I jämt om idealen som svekos?
Var tid har sina ideer om ting och om saker:
och vi ha våra ideer om verkligheten!
Förblin i verkligen trogna era ideer,
vi svika ej våra!

Sångare!

Vi sjungen I endast i höga ton om de höga?
Det höga i livet ges för oss är det högsta.
Vi sätten I ännu det skönas sken för det sanna?
Det sanna är fullt så länge sken är det sköna.
Det fula är sanning!

Sångare!

Må smäktande serenader i månsken tystna!
Fast ljuset ännu i fönstret brinner,
har idealet dock lagt sig i varma lakan.
Hon börjar bli gammal, den gamla sköna,
och håller på nattron!

Sångare!

Om icke nattluft spräckt era vackra röster
och om I viljen lära er nya sånger,
välan så låten den gamla sköna få sova!
Vi ta tillsammans en sång för den nya dagen
ty solen är uppe.

ZACHARIAS TOPELIUS

Kommunismens vagga.

En gata. Hamburg? London? Wien? Paris?
Kväll. Mörker. Storm. Den stora spegelrutan
av en butik för alla läckerheter
från jordens hav och länder, klart belyst.
Allt dukas upp för vandrarns lystna blick.
Allt doftar lust, allt skiner välbehag.
Stig in! Förnimmer du ej Herrrens ord:
"Jag hungrade, och du gav mig att äta" ...
--Ja, med ett tillägg: ät, om du har guld!
Längst in i detta rika paradīs
framskymta skuggor, sträckta i divanen
vid berg av ostron, hummer och champagne.
Men utanför stå, halvt i gatan mörker
och halvt förbländade av rutans dager,
vid dennas ena hörn en svulten usling,
i trasor klädd, och vid det andra hörnet
en fattig mor med ett förhugrat barn.
Du som därinne sitter mätt vid bägarn,
driv bort dem, om de lystet stirra in!
Skjut ned dem med kartescher, om de sträcka
sin magra hand mot dina läckerheter
och säga till dig: egendom är stöld!

Maj på heden

Solen lyser på lärkväg! Hå!
Heden sträcker sig brun och dyg.
Inga blomster i gräset stå,
ingen lärka ännu hörs slå,
sjön i fjärran är svart och byg.
När man plöjer och sår
ifrån år och till år,
är väl skörden vår?
Eller är den ej?
Säj!
Nej!

Heden ligger så tung! O!
Karl kommer med läkt och bräder,
timra, snickra som till en bro,
måla sedan med rött som blod;
rött är grundfärg, det syns och kläder!
Den är lik en schavott,
den bådar ej gott
men står där den stått.
Bådar den gott?
Säj?
Nej!

Solen lyser på lärkväg! Hör!
Heden av kasärner är kransad,
ibland trupper man trumman rör
och trumpetens vår högtid stör —
stora staden är väl förskansad.
Och soldater till fot
se ut som ett hot.
Är det krig eller fred?
Vred
säg ut eller tig!
Det är krig!

Skaror tåga i rad! Framåt!
Röda fanor de föra!
Utan vapen och utan ståt,
ingen mäktar dem skilja åt,
ingen vågar de tyste röra!
Då höras där ord
från talarebord,
ej om brand eller mord;
blott om orätt och rätt!
Rätt
vill vi ha!
Ja!

Det elektriska 80-talet

av Svante Svensson

HENRIK MENANDER

Arbetets söner.

Arbetets söner, slutan er alla
till våra bröder i syd och i nord!
Hören I ej, hur mäktigt de skalla
ut över världen, befrielsens ord?
Ur den förnedrande
träldomens grift
upp till en hedrande,
ädel bedrift!
Oket med påskriften: "bed och försaka!"
länge oss nedtryckt i mörker och nöd;
människovärdet vi fordra tillbaka,
kämpa för rättvisa, frihet och bröd.

Icke naturen hårdhänt har dragit
gränser som skilja fattig och rik;
hjärtlöst har makten under sig slagit
alla dess gåvor, rovdjuret lik.
Mot den förödande
guldkalvens stöd
kämpen med glödande
känslor och mod!

Käckt mot förtrycket ett värn vi oss dana,
stridsropet genom nationerna går.
Slutan er under vår enighets fana,
fallen ej modet och segern är vår!

Detta urval radikala svenska 1800-talsdikter har
inspirerats av Ture Nermans antologi *De bästa
dikterna om friheten* (1917).

□Svante Svensson skriver om elektricitetens historia i Sverige. »År 1882 inträffar en av de kanske mest betydelsefulla händelserna under hela 1880-talet i Sverige. I en liten reparationsverkstad vid Engelsekretsens kvarn i Örebro konstruerar och tillverkar Jonas Wenström den första svenska generatorm...»

I

I *Den onödiga samtiden* påpekar Jan Myrdal att samtidighet inte är en fråga om kronologi. Stenålderssamhällen samexisterar med kulturer som skickar ut rymdfärjor. Diderot talar således till oss som en *samtida* rakt genom två århundraden.

Man kan vända resonemang. Lägg kronologin över historien! Vilken blir då vår samtidighet?

II

I sin berömda avhandling om det moderna genombrottet i Norden beskriver Gunnar Ahlström 80-talismen i litteraturen. Denna litterära rörelse haverade, enligt Ahlström, därför att dess sociala bas var för outvecklad. Inga stora läsarskärer stödde Strindberg när reaktionen gick till angrepp. Segern i Giftasådet 1884 blev en phyrruss seger. De yngre författarna drog sig tillbaka till mondanitet och anständighet. Strindberg själv gjorde en stor bage och hannade, som Jan Myrdal påpekat, via införnekrisen i en position som gjorde det möjligt för honom att i Strindbergsfejden vinna det folkliga stöd som saknats 1881 när *Det Nya Riket* publicerades. På författarens 63-årsdag tågade min faster, det 16-åriga butiksbiträdet Greta Svensson, tillsammans med tusentals kamrater nedanför Blå tornets fönster.

III

Perioden från 1870-talets slut till mitten av 1890-talet bildar en lång praktiskt taget sammanhängande krisperiod i svensk historia. Konjunktursvackorna avlöste varandra. Järnbruk efter järnbruk gick i konkurs och lades ned. Virkespriserna var låga och sågverksindustrin drog ned. De första strejkena var oftast försvarsstrider från arbetarklassens sida. Och några få tjänade uppseendeväckande mycket pengar på eländet. Spekulanter och profitörer utmanade det arbetande folkets rättskänsla.

Strindberg rev i *Det Nya Riket* av masken:

Humbug!
Entreprenörer!
Spekulanter!

Men vad var det 80-talsförfattarna inte såg? Gunnar Ahlström påpekar också, att det trots allt var under dessa krisår som den moderna svenska industrins slagskepp grundades: ASEA, Ericsson, AGA. Det moderna genombrottets författare negligerade betydelsen av detta - ja de tog avstånd!

80-talets sonderfall inom litteraturen är också ett resultat av en de radikala intellektuella oförmåga att se sin samtid - bortom och genom kriserna

Vad såg samtiden på 1880-talet?

DET ELEKTRISKA LJUSET.

Elektrisk belysning från bågglampor (en urladdning mellan två kolelektroder) hade demonstrerats för en bredare allmänhet redan på 1860-talet. År 1863 uppsattes tex 4 sk elektriska solar på Slottet i Stockholm. Dessa demonstrationer var emellertid enbart spektakulära eftersom lamporna drevs av batterier och inte kunde lysa någon längre tid. År 1876 - tre år innan den stora Sundsvallsstrejken - installerades Sveriges första permanenta elektriska belysningsanläggning vid Korsnäs och Marma sågverk. Anläggningen består av kraftiga bågglampor drivna av en generator som hämtade sin kraft från en ångmaskin. Ljusstyrkan var så stor (500 normalljus) att man nu kunde bedriva sorteringsarbetet även utan dagsljusbelysning. Bågglampor får en viss användning i industrier och även för gatubelysning, men riktig fart tar inte utvecklingen förrän Thomas Alva Edison år 1878 tar patent på ett system för *glödlampor och elecentral*. År 1881, samma år som *Det nya riket* utkommer, visas Edisons belysnings-system på Parisutställningen.

I maj månad år 1882 installeras gatubelysning av Edisons system på strömparterren i Stockholm.

I juni samma år anläggs det första *vattnkraftverket* i landet. Rydals spinneri i Västergötland installerar ett system med glödlampor för att lysa upp fabriksalarna. Generatoren drivs av ett av fabriken ägt vattenfall. Eftersom systemet på Rydals fungerar så väl följer flera industrier efter. De flesta utnyttjar ångkraft för att driva generatorn. Vid den här tiden drevs ju fabriker på mestadels via en centralångmaskin. Kraften till belysningen fanns redan på plats.

År 1882 inträffar en av de kanske mest betydelsefulla händelserna under hela 1880-talet i Sverige. I en liten reparationsverkstad vid Engelbrektssons kvarn i Örebro konstruerar och tillverkar *Jonas Wenström* den första svenska generatoren. Wenström, som var son till en framstående bergsman,

hade bla studerat vid Uppsala Universitet och han insåg redan vid den här tidpunkten elektricitetsens inboende möjligheter. Han var - kan man säga - en människa av Bacons slag; han hade fantasi nog att se konsekvenserna av tekniken långt in i framtiden. Till skillnad från Bacon gjorde han försöket att praktiskt förverkliga sina visioner. Arbetet med elektriciteten blev för Wenström en passion som skulle leda honom till en personlig katastrof.

År 1883 bildas Elektriska Aktiebolaget i Stockholm som inköper patentet till Wenströms generator och som startar reguljär produktion av denna maskin och av annan elektrisk utrustning. Detta är *det moderna genombrottet* i svensk industri. Den tredje november samma år levereras den första *butiks-belysningen* i landet till juvelerare Dufva på Drottninggatan 8 i Stockholm. Utrustningen har tillverkats av Elektriska AB och generatoren står i dess fabrikslokal 600 m från juvelerarbutiken. Tjugo glödlampor upplyser affären.

Därefter rasar utvecklingen snabbt iväg. Redan år 1885 - ett år efter Giftasåtalet - finns det 111 st generatorer i landet som levererar ström till över 4 000 glödlampor. Samma år inrättar Härnösands stad det första *kommunala* elverket som levererar ström inte bara till ett lokalt kvarter utan till hela staden. Generatoren drevs av en vattenturbin. Härnösands kommun är den första som genom politiska beslut tar steget in i vår samtidighet.

Överallt glimmar sedan lamporna. År 1889 lyser redan hela Västerlånggatan i Stockholm och år 1891 - när Strindberg befinner sig i landsflykt i Europa - bestämmer sig bonden Per Persson och hans grannar i Färila för att bygga den första elektricitetsstationen i trakten. Elektrifieringen av Sveriges landsbygd har börjat.

V

Vad sysselsatte sig Wenström med under resten av 80-talet?

DEN ELEKTRISKA KRAFTEN

Anläggningarna i början var lokala och strömmen användes nästan uteslutande till

belysning. För att kunna utnyttja elström som kraftkälla till *industri* och *kommunikationer* krävdes att man löste kraftöverföringsproblemet. Det var detta som sysselsatte Wenström under slutet av 80-talet.

Man skulle i efterskott kunna säga att alla de vetenskapliga förutsättningarna att lösa detta problem redan fanns tillhanda; att Wenströms insats således begränsades till att plocka ihop de lämpliga bitarna; alltså en skälig enkel ingeörsuppgift. Men detta är en felsyn. Det skulle dröja decennier innan ens konkurrens mellan växelströmssystem och likströmssystem skulle bli avgjord.

Det var i ett mycket tidigt skede av elektricitetsens historia som Wenström, som den förste i världen, utvecklade idén om *högspänd trefas växelström*. Detta är inte bara ett tekniskt hugskott bland många. Om historien skrevs av andra akademiker än de som nu är verksamma vid universiteten skulle denna idé placera Wenström bland Europas stora intellektuella. Idag måste antagligen detta förklaras en hel del för en samtida svensk publik.

Den vanliga växelström som vi har i våra kontakter i bostäderna fungerar så att spänningen varierar 50 gånger varje sekund. Ett diagram över spänningen ser ut på följande sätt:

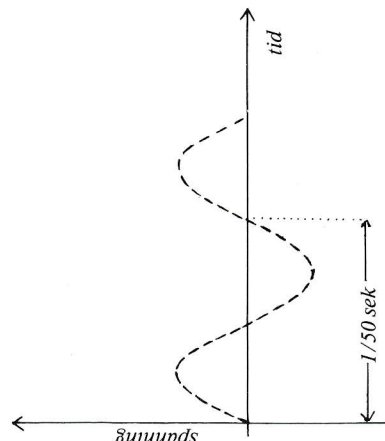

Fig. 1. Vanlig 50-periodisk växelström

Men varför har vi överallt växelström? Varför duger inte likström lika bra? Många av de hushållsapparater vi använder skulle ju gå lika bra på likström - ja i vissa fall skulle likström vara bättre, som i fallet med radioapparaterna. Svaret är att växelström kan *transformeras* vilket gör det möjligt att använda reellt låg spänning hos *förbrukaren*, men en mycket hög spänning i *överföringskablar*. Det system som används för fjärröverföring i Sverige idag använder 400 000 volt i ledningarna; kraften från Harsprångets vattenkraftstation i norr kan då överföras till Ystad i söder, en sträcka på bortåt ett par hundra mil, utan att förlusten blir större än något tiotal procent! Men växelströmmen i sig räcker inte för kraftöverföring. Wenström insåg nämligen redan på slutet av 80-talet att man kunde arbeta med tre ledningar där växelströmmarna i de olika ledningarna var förskjutna en tredjedels period. Ett diagram över spänningarna i ledarna ser då ut på följande sätt:

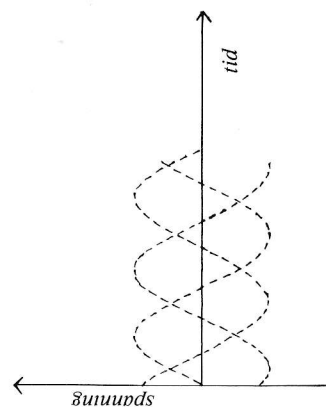

Fig. 2. Trefas växelström. Observera att summan av spänningarna överallt är noll!

Titta efter noggrant i diagrammet! Summan av alla de tre växelspänningarna är hela tiden noll! Detta innebär att *återledningen* till kraftstationen kan sparas in. Tre ledningar överför lika mycket kraft som sex där fastförskjutningen inte utnyttjats!

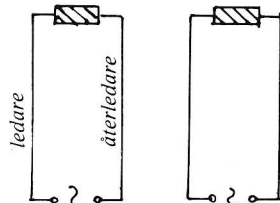

Fig. 4. Trefassströmmarna ger ett roterande magnetfält.

Man har alltså ett roterande magnetfält sas på köpet. Detta gör att det blir extra enkelt att tillverka en elektrisk motor för trefas växelström. Utan den billiga, driftssäkra och startvilliga *asynkronmotor* för trefas

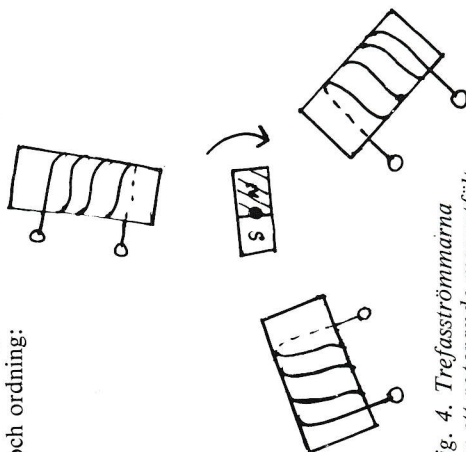

Fig. 3. Poängen med trefassystem är bla att antalet ledningstrådar kan minskas.

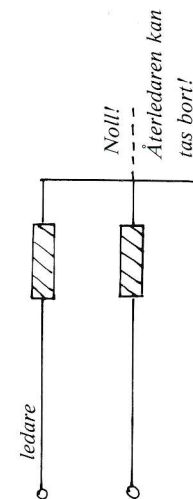

Fig. 2. Enfasssystem 6 st ledare! Trefassystem 3 st ledare.

växelström skulle dagens moderna industri klappa ihop. Detta vet förstås varenda reparatör och varenda en som känner till en smula om modern industri. Det är emellertid, enligt min erfarenhet, ett närmast okänt faktum för de flesta intellektuella utanför de ingenjörsbelästas krets.

VI

Plats: En föreläsningssal på en teknisk högskola.

Personer: En föreläsare, ett auditorium av förstaårsstudenter som bakom sig har tolv år i grundskola och gymnasium.

— Välkomna till kursen i ellära. Innan vi börjar tänkte jag fråga er en sak. Hur många trådar finns det i en vanlig svensk kraftledning?

— ??????!!

VII

Jonas Wenström fick år 1889 patent på ett system för högsnådd trefas växelström. Kort därefter fick han sitt livs stora chans.

Samtidigt som den ekonomiska krisen i Sverige gick mot sin botten och 80-tal avlöstes av 90-tal skedde de avgörande insatserna för att introducera elektriciteten som kraftkälla i industrin.

Grängesbergs gruvor hade i över 100 års tid haft enorma problem med krafttillförseln. Kolossala investeringar hade gjorts och år 1870 förfogade man över ett traditionellt system omfattande 7 vattenhjul på åtminstone överkomligt avstånd från gruvschakten. För att driva dessa hjul hade uppförts 10 magasinssdammar innehållande en miljon kubikmeter vatten. 45 kilometer stångångar och lintransmissioner krävdes

för att få kraften till det ställe där den skulle användas. Dessa mekaniska anordningar måste ständigt repareras (linorna byttes ca 1 - 2 gånger per år), krånglade ofta och krävde ständig skötsel och tillsyn. Allt ihop levererade 55 (!) hästkrafter till pumpar och spel vid gruvmyningarna.

År 1891, ett otäckt krisår för Sverige, får Allmänna Svenska Elektriska AB (ASEA), som bildats genom sammanslagning av Elektriska Aktiebolaget och ett av bla Wenström privatägt bolag, i uppdrag att bygga ett trefas kraftöverföringssystem från Hällsjöns vattenfall (45 m fallhöjd) till gruvorna i Grängesberg. Sträckan var 15 km; ett omöjligt avstånd för mekanisk kraftöverföring på den tiden.

Detta blev det avgörande slaget för elektriciteten i Sverige. Nätet dimensionerades för en spänning av 9 500 volt vilket var enormt för dåtida förhållanden. All teknik måste uppfinnas i minsta detalj. Wenström arbetade på detta dag och natt och slet bokstavligen ihjäl sig. Han dog samma år som kraftledningen stod färdig.

Med detta projekt föddes det moderna Västerås dit ASEA lokaliserats. Nu skapades den teknik som skulle ge halva Västermanland och en stor del av det övriga Sverige arbete och välbärand under decennierna. Nu skapades en långsiktig lösning på Sveriges energiförsörjningsproblem.

Kraftledningen Hällsjön - Grängesberg har spelat en avgörande roll inte bara för Sveriges moderna industri, den har påverkat hela vår tillvaro. Kulturen, livet, allt har varit annorlunda om detta projekt misslyckats.

VIII

Äsch! Säger de ödestroende. Trefassystemet hade säkert utvecklats ändå. Inte spelar personerna en sådan roll i historien. Var förresten inte Tesla, Dobrowolski och Ferrar också i full gång med liknande projekt.

Jodå, antagligen hade trefastekniken utvecklats någonstans — men inte med sådan kraft och intensitet i Sverige och inte i Västerås.

Lars Gustafssons pappa hade — för att

ta ett litterärt exempel — antagligen inte kunnat cykla omkring på vägarna i Västermanland för att sälja dammsugare. Romanen *Yllet* skulle säkerligen inte blivit skriven just så.

IX

Jonas Wenström är idag så gott som okänd utanför ASEAs jubileumsbroschyrer. Dessa broschyrer borde kritiskt övertas. Det är ju inte orimligt att sätta den svenska elektricitetens födelseår till samma år som ASEA firar som sitt. 1983 firade ASEA 100 år. Inne en stor svensk tidnings *kultursida* berörde saken med en rad.

X

Lappporten är ett av de mest avbildade motiv i svenskt landskapsmåleri. På ytterst få av bilderna finns den stora kraftledningen med. Kraftledningarna syns i allmänhet varken i konsten eller i litteraturen. Varför denna blindhet? Vilken är vår samtidighet?

XI

Strindberg blev en modern (icke modernistisk) diktare. Det är fascinerande att läsa honom från teknikhistorisk synpunkt. Snabbt finns det tex telefoner i hans dramer. År 1902 publicerades August Strindbergs dikt *Generatorn*:

Mörk är backen, mörkt är huset —
mörkast dock dess källarvåning —
underjordisk, inga gluggar —
källarlansen är båd' dörr och fönster —
och därner långt i mörkret
syns en dynamo som surrar,
så det gnistrar omkring hjulen:
svart och hemsk, i det fördolda
mal han ljus åt hela trakten.

(»Ordalek och småkonst» 1902)

Dikten har förstås en symbolisk tolkning, men den har också en plats i samtidshistorien.

Vår samtid. ●

Meurling om Geijer och Marx

av Jan Lindahl

□ Jan Lindahl anmäler Per Meurlings bok om Geijer och Marx. "Med den här boken blir det många gånger svårare att sprida myten att Geijer skrev historia utifrån ett överhetsperspektiv."

Erik Gustaf Geijer är inte någon populär person. Först angreps han av reaktionen när han 1838 övergick till det liberala läget och började bedriva samhällskritik och självkritik över luftiga konstruktioner. Hans konservativa så kallade vänner gnydde länge och väl över något de kallade hans avfall. Sedan, vid slutet av 1800-talet genomgick han hos de konservativa krafterna en kur, där allt farligt och politiskt oansändigt rensades bort och man skrubgade honom ren till en skinnande konservativ. Numera är det den lätta radikalismen som angriper Geijer utifrån ett förfalskat slagord ("Sveriges historia är dess konungars"). Det verkar praktiskt taget vara det enda man vet om denne store historikerskrivare.

En som visste och kunde litet om Geijer var nyligen bortgångne Per Meurling. I fjol kom hans sista bok med studier i Geijers sociala filosofi, med bl a synpunkter och redgörelse för Geijers inflytande på Marx! Se där något som de lätta radikalismen inte ens kan tänka sig.

År 1843 arbetade Marx i den lilla semestertorten Kreuznach på en kritik av Hegels rättsuppfattning, av denne preussares statsbegrepp, vilket i korthet går ut på att det i ursprungssamhället, på grund av människans ideella natur, uppkommer en idé om något högre, om staten, vilken inte är tillfällig utan styrd av någon mytisk världsande. Till sin kritik behövde Marx kött på benen, i form av konkret historia, och han studerade därför bl a Geijers svenska historia som kommit ut på tyska.

Där kunde han igenkännande läsa om Geijers hegelinspirerade statsuppfattning, men också om det konkreta i svensk historia, vilket till synes punkterade de idealistiska konstruktionerna, om Geijers motsägelsetfullhet. Så gör Geijer en på många sätt glänsande dissekering av den nordiska gudasagan och spårar verkliga förhållanden under myterna, om ättessamhällets upplösning och motsättningsarna som ledde fram till detta, om klasskampen och (konkret) i samband med det feodala samhällets tillblivelse, den faktiska statsapparatusens tillkomst.

Självstyrelsen underordnades den relativt centraliserade maktapparaten och adeln klev fram som klass för sig med något nytt: klassvälde. Men lämningarna från den gamla bondedemokratien levde (och lever) kvar hos de undertryckta, ibland starkare, ibland svagare.

Så småningom, när han avslöjat Hegels snarast religiösa uppfattning om statens tillblivelse i den historiska verkligheten, skulle ju Marx upptäcka att staten tillkom såsom den härskande klassens redskap, men också att den hade funktionen att hålla nere motsättningsarna i samhället, hindra att klasskampen försatte samhället ur funktion.

Men nu handlar den här boken inte bara om Geijer och Marx, titeln är väl något oegentlig; undertiteln säger mer: Studier i Erik Gustaf Geijers sociala filosofi.

De intressantaste skrifterna i sociala och politiska spörsmål från Geijers penna kommer från hans ålderdom. Ta t ex hans ana-

lys av borgarklassens utveckling: "Den nya medelklassens egenhet består däri, att den *uppåt* synes obestämd, så att den alltmör förmår i sig upptaga de högre klassernas intressen, under det att denna gräns *nedåt* bestämmer sig allt skarpare och blir uteslutande gentemot massan av folket." "Vi, som lever nu, vet att han fick rätt, men för 140 år sedan var detta blott en möjlighet. Eller, liksom klar: "I kriget fruktar det nya samhällssystemet sin *ytire*, i freden sin *inre* fiende; ty kapitalets alltmör befästade suveränitet över arbetaren kastar denne alltmör tillbaka ibland den fruktansvärt växande massan av proletärer."

Så långt i verklighetsuppfattning hade Geijer inte kunnat nå om han inte rivit sönder sina konservativa illusioner vilka hindrade klar sikt. Han var ju en av de verkligt få i Sverige vid denna tid som överhuvudtaget hade upptäckt arbetarklassen.

Den vanliga beskrivningen av Geijers politiska utvecklingsgång torde vara att han i sin ungdom var liberal, under mannaåren konservativ och på ålderdomen åter liberal, men nu med en dragning åt utopisk socia-

lism. Per Meurling bestrider denna uppfattning: "Geijer var aldrig vare sig konservativ eller liberal." Det gör han utifrån det komplicerade i Geijers natur och bekämpar med all rätt en ensidig uppfattning. Men jag tror ändå att han i grunden har fel då han förnekar en avgörande vändning i Geijers verksamhet och syn i slutet på 1830-talet. Geijer talade ju då rätt ofta om att gå tillrätta med sig själv: "Vad skall jag numera respektera i dessa fyra stånd, som jag i min enfaldighet ideellt konstruerat och upputsat, innan jag kände dem?" De här raderna (och flera) visar ju på en verklig förändring av både historisk och politisk uppfattning.

Med den här boken blir det många gånger svårare att sprida myten att Geijer skrev historia utifrån ett överhetsperspektiv. Kanske kan han bli populär igen, dvs läst. ●

Per Meurling. GEIJER OCH MARX. Studier i Erik Gustaf Geijers sociala filosofi. 208 s. Tiden 1983. Pris: ca 79:-

ISBN 91-550-2845-4

FÖRÖCHNU

TIDSKRIFT FÖR EN FOLKETS KULTUR

Bli medlem i Förr och Nu. Inträdesavgiften är
from 1984-06-01 100 kr.

Stadsplanerandets spiralvandring

av Staffan Glassel

□ Det sena 1800-talet var en vital period inom stadsplanerandet. Staffan Glassel visar här hur de idéer som då fördes fram nu åter är aktuella efter att halvsekels funktionalism.

Den grundläggande resursen i en stad är marken. Det är på marken vi bygger våra hus, drar våra gator och planterar träden. Det är marken som vi måste hushålla med, som vi måste planera, för att kunna utnyttja på bästa sätt. Ju större stad, desto värdefullare är de centrala markområdena och desto angelägnare med ett optimalt utnyttjande.

När började man då planera marken i offentlig regi, eller med andra ord när uppstod den moderna stadsplaneringen? Och vad har hänt sedan dess?

År 1848 i London

Den 31 augusti 1848 antog det engelska parlamentet »Public Health Act», en lag som skulle reglera hälsovårdsmyndighetenas uppgifter och som krävde att varje nytt hus skulle ha sitt eget avlopp och avröde. Denna omfångsrika lag är den första milstolpen i ett aktivt reglerande och planerande av marken inom städerna. Bakgrunden var naturligtvis de fruktansvärda sanitära missförhållandena som följt den ohämma- de industriella expansionen i England, dåti-

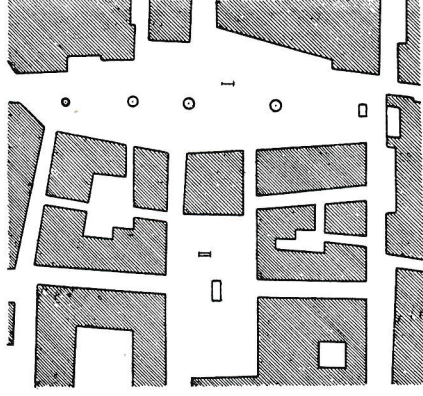
dens främsta industrination. De ständigt återkommande koleraepidemierna var den utlösande faktorn i detta första försök att reglera markanvändningen och alltså inskränka den fria rätten till privategendom.

År 1874 i Sverige

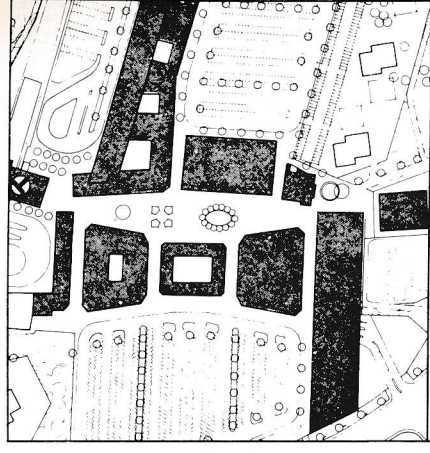
Nästa steg var att göra en gränsdragning mellan det offentliga, publika rummet och det privata. Det allmännas ansvar utvidgades från enbart hygien och »teknisk försörjning» till att styra formlandet av en offentlig miljö.

I Sverige reglerades detta i och med införandet av 1874 års byggnadsstadga. I denna gavs städerna makt att styra gränsdragningen mellan allmänna och privata ytor. Stadgan reglerade dock inte hur den privata marken skulle utnyttjas utan gränsen drogs, bokstavigt talat, vid fasaderna mot de offentliga rummen. Bakom sin fasad fick den enskilde göra vad han ville, bara det inte var brandfarligt eller hälsovådligt.

Det dröjde till att 1931 års bygglag antogs av riksdagen innan allt markutnyttjande i tätbebyggelse reglerades och styrdes

Piazza d'Erbe i Verona, Italien. Ett av Sittes goda exempel

Första centrum i Stockholm (Backström och Reinus 1960). Torgets utformning tydligt inspirerad av det goda exemplet, men centrumet är omringat av trafikleder och platser

med hjälp av stads- och byggnadsplaner.

Hur skulle nu dessa stadens rum utformas? Det sedan tidigare allenarådande stadsplaneinstrumentet hade varit rutnätet. Rutorna i nätet gjordes lagom stora och blev kvarter medan nätet i sig blev gator. På så sätt möjliggjordes god tillgänglighet till varje kvarter. Var sedan terrängen flack eller plan fungerade det hela, men annars inte. Nackdelarna var givetvis det stereotypa sättet att organisera en stad och att trafiken drogs in överallt. Den ursprungliga byggelsestrukturen slogs också sönder när rutnätet rullades ut.

År 1889 i Wien

Under senare hälften av 1800-talet började kritik växa fram mot detta mekaniska sätt att planera. År 1889 utkom i Wien en skrift som, bokstavigt talat, kom att förändra världen. Det var den österrikiske arkitekten Camillo Sitte som i boken »Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen» sammanfattade sina synpunkter på stadsplanering. Han gick till storm mot kejsartidens storskaliga och rätvinkliga byggan-

de. Med utgångspunkt från analyser av goda exempel, som han hämtade från stadsbildningar i sydeuropa, visade Sitte på tumregler och principer för stadsbyggande. Han pekade på vikten av anpassning till terräng och befintlig miljö och förespråkade en »organisk» struktur av öppna torg, planteringar och parker kontrasterande till slutna gatrum och kvarter. Sitte gjorde sig till talesman för ett estetiskt stadsbyggande med mänskliga mått, inspirerat av de spontant framvuxna medeltida städerna.

Sittes bok blev snabbt en »bestseller» och hans idéer spreds över världen (1). Själva var han ända borta i Australien och föreläste. Hans tankegångar fick också stort genomslag i vårt land. Bland annat anammade Stockholms stadsarkitekt P O Hallman idéerna och ritade stadsplaner i ett 60-tal orter i Sittes anda. Stockholmska exempel är Rödabergsområdet i Vasastaden och Lärkstaden på Östermalm.

År 1894 i Madrid

Ungefär samtidigt med Sitte arbetade den spanska samhällsplaneraren Arturo Soria y

Mata och en krets spanska republikaner med en mer radikal lösning på urbaniseringsproblemet, »La Ciudad Lineal» eller bandstaden. 1894 publicerade Soria ett förslag att bygga ut Madrid i enlighet med bandstadsprincipen. Samhället skulle växa utefter ett kommunikationsstråk, i bandform. Förvaltningsbyggnader och institutioner skulle växa av med bostäder och in- sprängda arbetsplatser. Alla skulle ha nära till det omgivande natur- och jordbruks- landskapet. På så sätt skulle man undvika det hårda trycket mot mitten, centrum, som drabbar en centriskt uppbyggd stad. Även bandstadsidén spreds men fick svårt att slå igenom med full kraft. En bidragan- de orsak var, och är fortfarande, avsaknan- det av byggda exempel. En stadsdel i Mad- rid utfördes dock till stor del i enlighet med Sorias idéer.

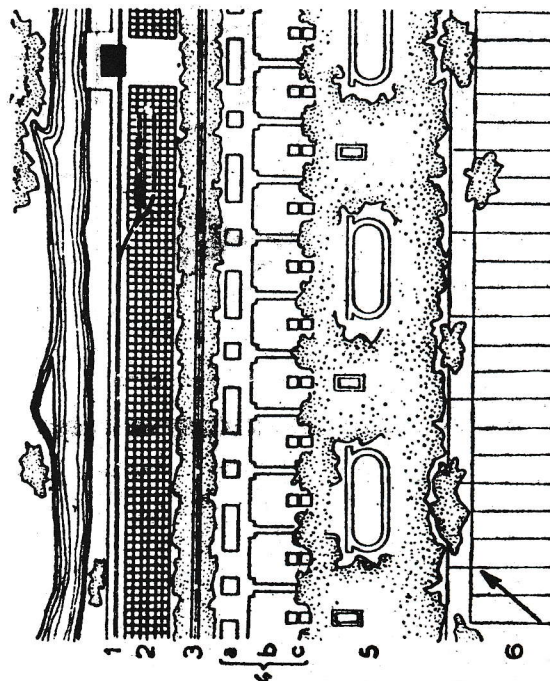
På 1930-talet blomnade dessa tankar upp igen i det nya Sovjet. I samband med debatterna runt femårsplanerna och arbetet med de nya städer som skulle byggas lanse- rade den ryske planeraren Nikolaj Ale- xandrovitj Miljutin åter bandstadsidén. Han publicerade 1930 boken »Sotsgorod», den socialistiska staden (2). Ett projekt för

Magnitogorsk utarbetades också men för- verkligades ej. 1932 kom Stalins »likrikt- ningsdecret» och Miljutin hamnade på »svarta listan». Han skyndade sig att göra avbön, men tystnade trots detta och bands- tadsidén begravdes. (3)

År 1898 i London

Ytterligare en bok om samhällsbygge som har haft stort inflytande på stadsplaneran- det är »Garden Cities of Tomorrow», för- fattad av engelsmannen Ebenezer Howard och publicerad ett par år före sekelskiftet.

Här lanseras ett program för hur man skall hantera motsättningen mellan land och stad. Howard symboliserar detta med tre poler, tre magneter, där en är staden, en annan landet och den tredje, syntesen, är just »trädgårdsstaden» dvs den självständiga förorten eller satellistaden. I denna fö- renas de goda egenskaperna hos staden och landet enligt Howard. Motsättningarna omvandlas till samverkan och kapitalets makt uppvägs mot kooperativens. Träd- gårdsstaden skall omfatta både handel, jordbruk och industri, innehålla de nöd- vändiga institutionerna osv. Den skall inte heller tillåtas växa ohämmat. Arkitekter

Miljutins principplan
för bandstaden

1. Järnväg
2. Industrier
3. Motorväg
4. Bostäder
5. Grönområden
6. Jordbruk

som Raymond Unwin och andra ritade också flera trädgårdsstäder i England som har byggts. Två exempel är Letchworth och Welwyn Garden City.

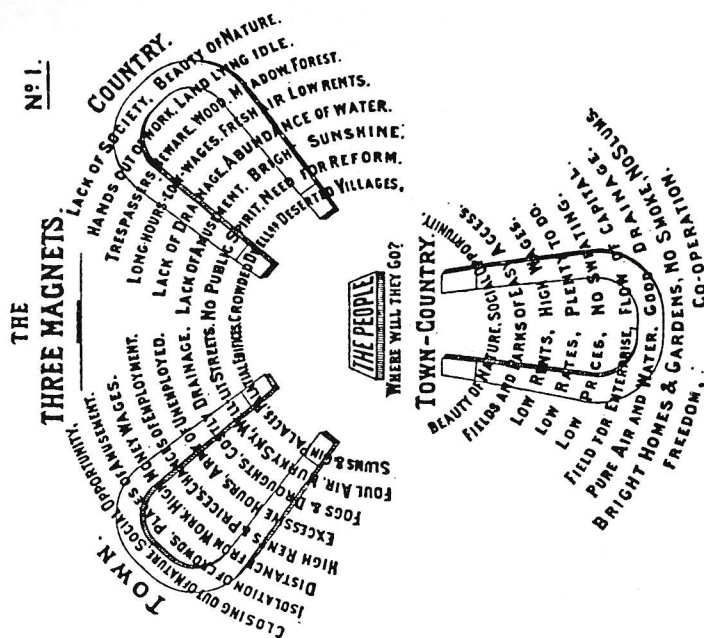
Reaktionen mot den mekaniska plane- ringen och industrialismens avgränsade växte sig alltså stark mot slutet av 1800-talet. Den kritik som presenterats här var inte heller »akademisk» utan parad med i högsta grad verklighetsförankrade alternativ. Som nämnts genomfördes också flera »fullskale- försök», både i England, Sverige och på andra ställen.

Parallellt med dessa stadsbyggnadsexpe- riment fortsatte dock den ohämmade urba- niserings. Städerna expanderade i allt snabbare takt och nya tekniska innovatio- ner såg dagens ljus. Vid sidan av bilen, det alltmer dominerande transportmedlet och som också präglade 1900-talets stadsbyggn- de mer än något annat, kom spårvagnar

och tunnelbanor, bussar och pendeltåg av alla de slag. Den tekniska försörjningen ut- vidgades också med vatten- och avloppsled- ningar, dagvattenledningar, gas- och elled- ningar, telekablar och fjärrvärme osv.

År 1922 i Paris

I november 1922 ställde en ung fransk- schweizare ut ett förslag till en samtida stad, »Une ville contemporaine», i Paris. Med ett genialt konstnärligt grepp, i en ge- nomarbetad vision från den enskilda lägen- heten till hela 3-miljonersstaden visade han hur en »samtida stad» skulle se ut. Det var en plan över det första moderna trafiksam- hället som hade skapats, med en stor centralstation i centrum och med välstruk- turerade trafikleder genomkorsande sta- den. Husen var väldiga skyskrapor, kubis- tiskt strama och rätvinkliga mot skyn, in- bäddade i grönska. Genom de upp till 60

Howards diagram med
de tre magneterna

våningar höga byggnaderna sparades 95% av marken. Husen stod också på pelare och markplanet reserverades för människorna med grönska, parker och idrottsanläggningar. Centralstationen var utformad i flera plan. Under jorden låg själva järnvägsstationen och järnvägarna gick också i tunnel genom staden. De stora trafiklederna gick på pelare över marken fram till stationen och på taket låg en flygplats.

Mannen bakom förslaget kallade sig Le Corbusier och planen, som så radikalt bröt med allt tidigare gjort, var ett jättecken på gott och ont för framtiden. Funktionalismen var född och man kan tala om ett planerings paradigmskifte. Le Corbusier arbetade också vidare på planförslaget och på världsutställningen i Paris 1925 presenterades ett bearbetat förslag för en radikal ombyggnad av Paris, »Plan Voisin», i en paviljong som han ritade själv och med sitt sinne för det dramatiska kallade »Le Pavillon de L'esprit nouveau». Le Corbusier är ett perfekt exempel på rätt person på rätt plats. De visioner han propagerade för under 1920-talet har påverkat flera generationer arkitekter, och därigenom flera genera-

tioner stadsbor. På sätt och vis har han varit en av de mest inflytelserika människorna i vårt århundrade.

Men givetvis var Le Corbusier inte ensam. Framför allt i Tyskland hade liknande tankegångar diskuterats, bl a av arkitekterna i Bauhausskolan. Målsättningen var att »acceptera den föreliggande verkligheten» (4), dvs acceptera de produktionsmedel som förelåg och industrialisera byggandet samt acceptera de transportmedel som kom men separera dem från fotgångarna. Med ett industriellt byggande skulle man också kunna producera billiga lägenheter och bygga bort bostadsbristen. En stad är ett verktyg, skrev Le Corbusier (5) och det gällde att utforma sitt verktyg på bästa sätt.

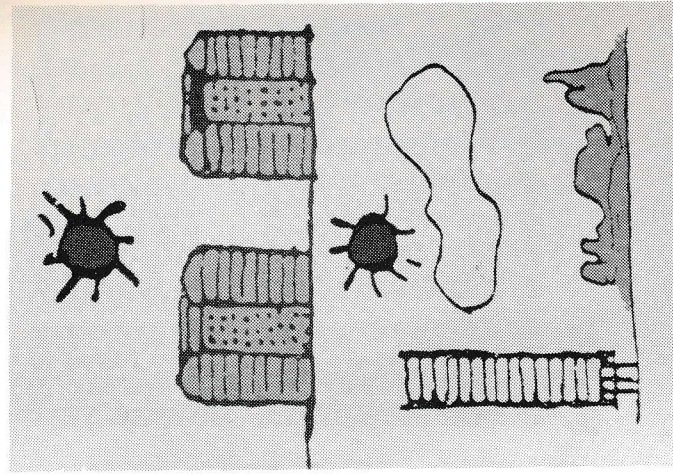
Samtidigt som de nya planidéerna utformades på social grund var de som klippta och skurna för exploatörerna. De höga byggnaderna genererade ett högt markvärde och motiverade rivning av den gamla omoderna bebyggelsen. Det dröjde inte länge innan de ursprungliga visionerna om strama, vackra vita hus i ett parklandskap

tonade bort och ersattes av hårt kommersialiserade betonghettan, omgivna av trafikleder och parkeringsplatser. Svenska paradexempel på denna »profifunkis» under miljonbostadsprogrammets dagar återfinns i praktiskt taget varje stadskärna, tex Nedre Norrmalm i Stockholm eller Östra Nordstan i Göteborg.

År 1968 i västvärlden

Det »legendariska» året 1968 blev också, på sätt och vis, startpunkt för kritiken mot funktionalismens stadsbyggande. Den kritik som växte fram påminde i mångt och mycket om kritiken i slutet av 1800-talet.

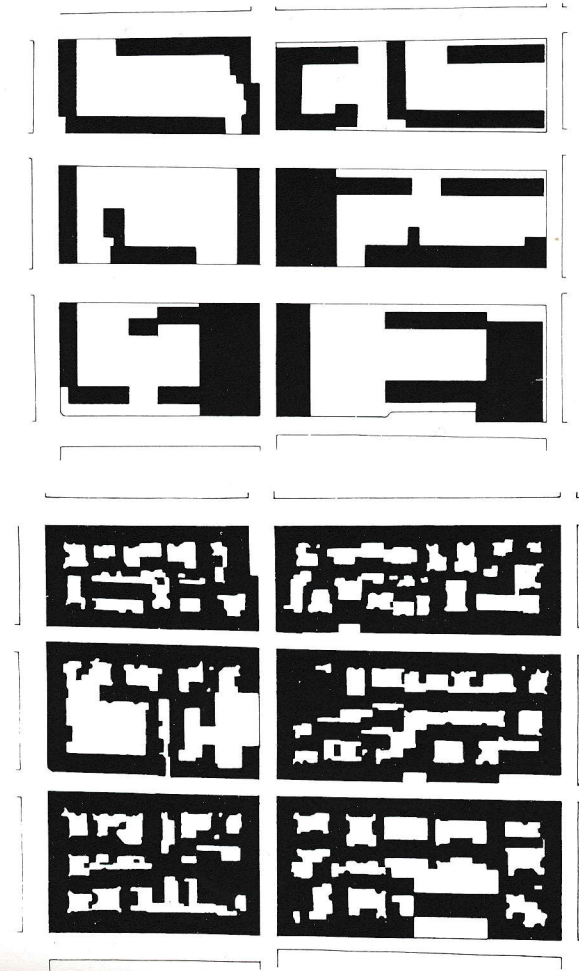
Funktionalismens stad karakteriseras av ett upplöst stadsrum och en omänsklig skala. De nya förorterna, utkastade på måfå i skogen, långt från arbetsplatser och service, ställdes av kritikerna mot den gamla stadskärnan, med sina distinkta gaturum och med bostäder, arbetsplatser och service integrerade. (6) Kvartersbutiken runt hörnet, arbetsplatsen på gång, eller cykelavstånd i jämförelse med tre timmars restid om dagen och ständiga köer i snabbköpsbaracken.

En principskiss över bebyggelsen »förr och nu» av Le Corbusier

Vy över den samtida staden med 3 miljoner invånare

Ett funktionalistiskt förslag till sanering av ett stockholmskvarter (Bostadssociala utredningen 1947)

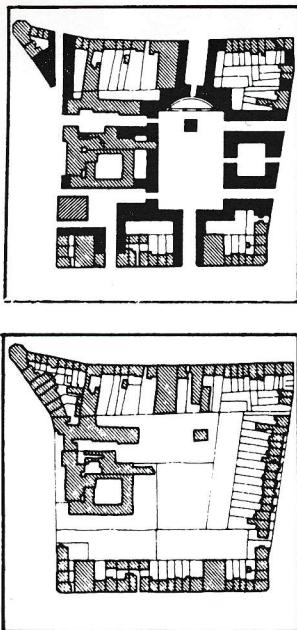
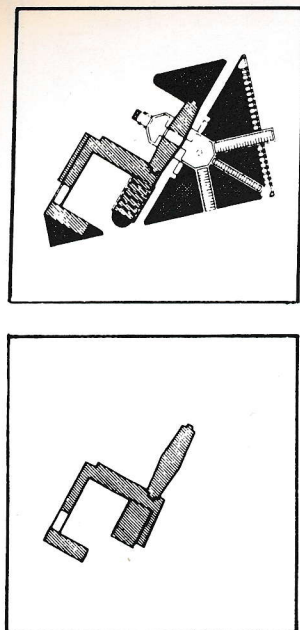
Ett paradexempel på »funktionalistisk» stadsplanering, förorten Hammarbykullen i Göteborg (1968-70)

Bland de flitigaste kritikerna i denna anda återfinns den unge luxemburgaren Leon Krier. Han lanserar termen »the city within the city» och förkastar helt funktionalismen. I dess ställe placerar Krier den »historiska» staden, med dess »sociala sammanhang»(7). Staden i staden får inte vara större än att man skall kunna gå igenom den, gatan skall åter bli ett levande publikt rum och en konsekvent åtskillnad mellan bilar och gående måste ske. De intima gaturummen skall växa av med större allmänna rum, omgivna av offentliga byggnader. Som synes återkommer den kritik som Camillo Sitte en gång framförde. Krier, som dock har mer klassicistisk inriktning, har illusterat sina tankar i form av flera stora projekt och tävlingsförslag med dramatiska perspektivbilder i ett maner som erinrar om Le Corbusier.

Ett tydligt tecken på att Sittes idéer åter uppmärksammas är att hans bok nu ges ut igen. Den första svenska översättningen utkom för ett par år sedan, översatt av Stockholms förre stadsbyggnadsdirektör Göran Sidenbladh.

Den förändringens vind som blåser i ar-

Planerna illustrerar Kriers metod att laga och komplettera den befintliga staden. Vänstra rutorna visar den befintliga bebyggelsen och de högra är kompletterade med föreslagen bebyggelse i mörkare ton. Jämför med det funktionalistiska saneringsförslaget på föregående sida.

kitekturvärlden går också utmärkt att avläsa på Stockholms stadsbyggnadskontor. Där ritade man under 60-talets rekordår planerna för Järvafältet med bla Tensta och Rinkeby, där den produktionsanpassade planeringen (och projekteringen) firade triumfer. Nu, 20 år senare, har man anammat en del av de lärdomar som fördes fram för ett sekel sedan.

I slutet av 70-talet byggdes kvarteret Dahlen, söder om Stockholm.(8) Det är ett bostadsområde vars plan helt tydligt är inspirerat av Rödabergsområdet i Vasastaden med central allé och slutna, oregelbundna kvarter. Den välstuderade planen har också gjort att området är ett av de som utländska besökare brukar visas idag. Ett annat exempel är Minnebergsområdet nära Tranebergsbron väster om Stockholm (byggs för närvarande). Där har planförfattarna i Kriers anda sökt sig tillbaka till klassicistiska ideal och arbetat med paradaxlar och symmetri (9).

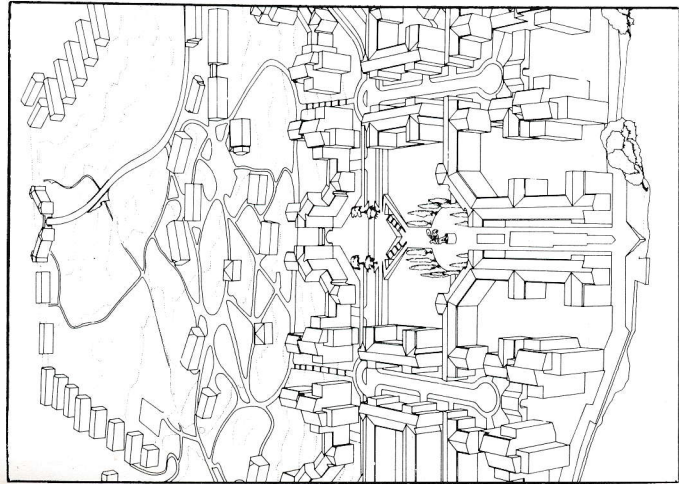
I dessa exempel saknas dock områden för arbetsplatser. Men i ett av Stockholms sista stora nybyggnadsområden, Skarpnäcksfältet en knapp mil sydost om city,

har man försökt integrera bostäder och arbetsplatser. I den ambitiöst utformade generalplanen föreslås en särskild zon med såväl bostäder, arbetsplatser och serviceanläggningar (10). Stadsdelen är också utformad som en del av en bandstad med Tyresövägen (och förhoppningsvis på sikt tunnelbanan) som kommunikationsstråk. Därefter följer en zon med arbetsplatser, en matarled och den blandade zonen och sedan en ren bostadszon samt grönytor. Skarpnäck är kanske dagens bästa exempel på framtidens stadsplanering.

På olika sätt har dagens stadsbyggare också angripit problemet med vad man skall göra åt de befintliga bostadsområdena från 60-talet som nu börjar stå tomma. Lösningarna ligger inom ett brett spektrum; allt från att riva dem och bygga radhus på grunderna till att komplettera områdena med ny bebyggelse, nya planteringar eller ny service för att på så sätt höja områdenas kvalitéer och attraktivitet.

År 2000, i framtiden

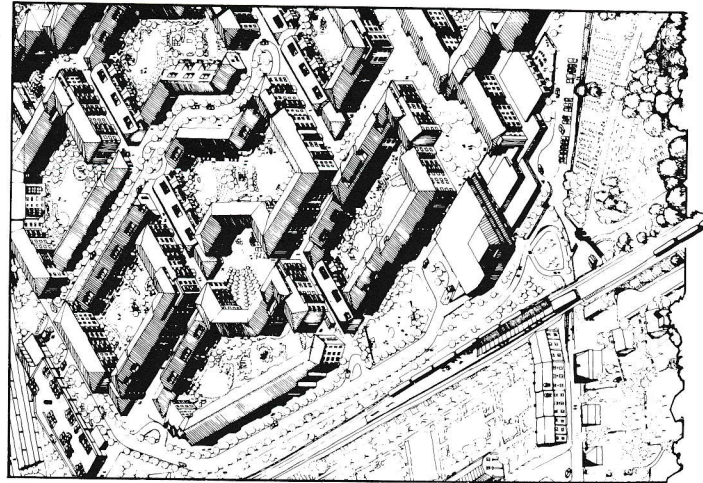
Står vi då inför ett nytt paradigmskifte, el-

*Perspektiv över det framtida bostadsområdet
det Minneberg*

ler har stadsbyggandets kretslopp gått ytterligare ett varv i den ständiga spiralvandringen så att vi nu på sätt och vis är tillbaka där vi stod för hundra år sedan? Vi kan ju konstatera att de idéer och kritiska synpunkter som då fördes fram fortfarande är aktuella. Samtidigt ligger det alltid en fara i att stirra sig blind på gamla ideal och gamla patentlösningar. Det gäller ju att på basis av de, ibland alltför dyrköpta, erfarenheterna gå vidare.

Vår tids stad måste planeras och byggas för vår tids människor och med vår tids teknik. Att sedan tekniken måste och kan styras är en av lärdomarna från rekordåren. Den industriella stordrift med tusentals lika lägenheter och hundratals identiska hus på plansprängd mark som då krävdes från byggbolagens sida resulterade varken i billigare hyror, bättre kvalitet på »produkterna» eller mer resurser till något annat.

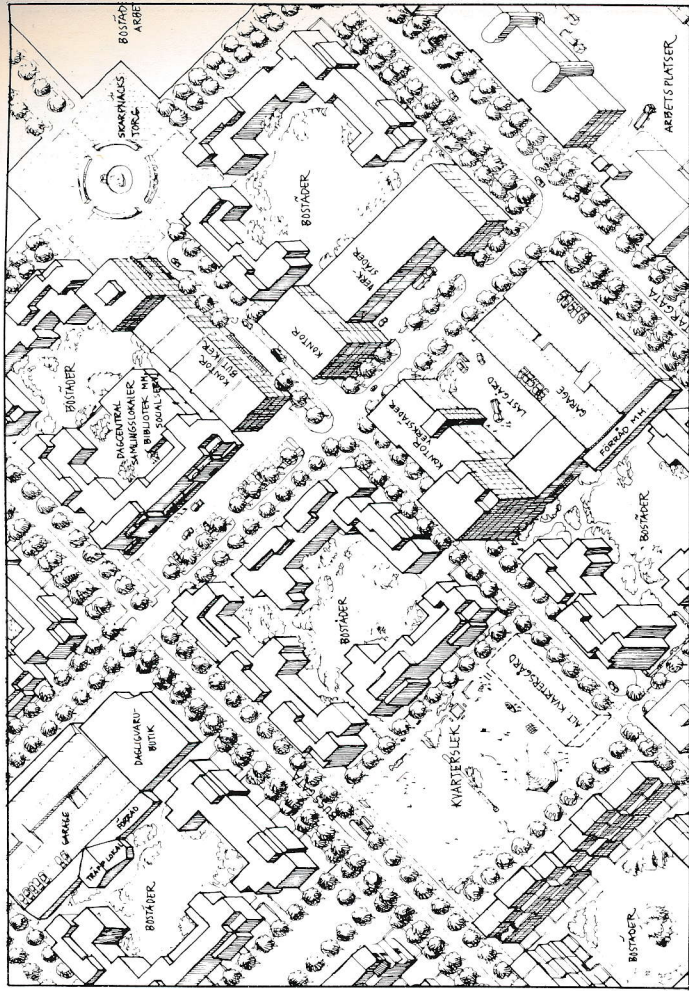
Kvarteret Dalen i Enske set från luften

De mest kostsamma investeringar i människligheten gjort är städerna. Idag bor också merparten av jordens befolkning i städer. Att utforma våra städer så att de fungerar på bästa sätt, för boende och arbetande, för gående, kollektiva resenärer och bilister, för barn och för gamla; det är en uppgift av högsta dignitet.

De goda råden från det sena 1800-talet; Sittes mänskliga skala och omsorgsfullt studerade rum, Howards grannskapstankar med integration mellan bostad, arbete och service och Sorias tankar om den linjära staden, en stad med ett ständigt växande centrum, det är grunden för vår tids stad. ●

Litteratur

Litteraturen om stadsplanering är lika svåröverskådlig som omfattande. Några av de böcker som varit underlag för artikeln redovisas här.

*Skarpnäcksområdet, ett område med både
bostäder och arbetsplatser*

Edmund Bacon: Design of Cities (Thames and Hudson 1975)

Leonardo Benevolo: Den moderna stadsplaneringens uppkomst (LT Förlag 1973)

Elias Cornelli: Bygga av stad och land (Norstedts 1977)

Le Corbusier: The City of Tomorrow (The Architectural Press 1977, originalet 1929)

Den nya staden (Rabén och Sjögren 1969, originalet 1946)

Lewis Mumford: The City in History (Pelican Books 1966)

Camillo Sitte: Stadsbyggnad (Arkitektur förlag 1982, originalet 1909)

Kjell Åström: Svensk stadsplanering (AB Byggmästarens förlag 1967)

Noter

1. Se bla förordet till den svenska utgåvan av Sittes bok Stadsbyggnad (Arkitektur förlag 1982)

2. Boken är översatt till engelska och utgiven i USA »Sotsgorod» (MIT Press)

3. Torsten Ekblom: Om Norrköping var ett Sotsgorod (artikel i DN 1976-11-17)

4. En känd formulering från de svenska funktionalisternas manifest, Gunnar Asplund m.fl.: »Acceptera» (Tidens förlag 1931, nyutgåva 1980)

5. Inledningsraden i förordet till Le Corbusiers bok The City of Tomorrow

6. Se bla Hans Asplund: Farväl till funktionalismen (Atlantis 1980)

7. Se bla Thomas Hellqvist: Leon Krier (Magasin Tessin, nr 2 1980) och Charles Jencks: Late-modern Architecture (Academy editions 1980)

8. Planförfattare: Stockholms stadsbyggnadskontor genom Leif Blomqvist

9. Planförfattare: Stockholms stadsbyggnadskontor genom Jan Inghe

10. Planförfattare: Stockholms stadsbyggnadskontor genom Leif Blomqvist

Anne Charlotte Leffler och en kvinnas väg

av Marie-Louise Persson

□ Marie-Louise Persson anmäler en avhandling av Maj Sylvan om Anne Charlotte Leffler; "Sylvan är tråkigare och mer fantasilös än Leffler själv, som i alla fall försökte följa Brandes uppmaning att sätta viktiga problem under debatt".

Att göra karriär på sitt kön är ett slags prostitution som tydligen går alldeles utmärkt att utöva här i Svedala. Fil mag Maj Sylvan har skrivit en avhandling om Anne Charlotte Leffler, för att bli fil dr vid Literaturvetenskapliga institutionen i Stockholm. Anne Charlotte Leffler (1849-1892) var en av 1880-talets andrangsorfattare, som i Maj Sylvans "biografisk-psykologiska" studie blir en av de största, för att hon var kvinna. Det är inget epokgörande Maj Sylvan knåpat ihop. Inget i stil med Gunnar Ahlströms *Det moderna genombrottet i Nordens litteratur* (KF 1947, R&S 1974), som hon uppenbarligen inte ens har läst! Sylvan har gjort det mycket lättare för sig. Hon har läst och citerat brev och Anne Charlotte Lefflers verk dukigt. Och under de fina rubrikerna Recepti- onshistorik redogör hon för vad andra tyckt. Avhandlingen är kemiskt ren från egna tankar bortsett från lite feminism, som gör akademissan blind på båda ögonen och leder henne till slutsatser, som hela avhandlingen svär emot.

Sylvan är tråkigare och mer fantasilös än Leffler själv, som i alla fall försökte följa Brandes uppmaning att sätta viktiga problem under debatt.

Som välbärgad borgardotter och försörd fru kunde hon skriva, resa och hålla litterär salong i Stockholm, där bl a Alfild Agrell, Gustaf af Geijerstam, Oscar Lever- tin, Axel Lundegård och Ellen Key träffa-

des och diskuterade de nya idéerna. Anne Charlotte Leffler skrev *Ur Ljfvat del 1-5* (1882-1890) — en samling noveller och längre berättelser, skådespel som *Sanna Kvinnor* (1883) och *Hur man gör godt* (1885) och en biografi över Sonja Kovalevsky (1892). Hon ville avslöja överheten (*En stor man*) och myten om riktiga (= självuppförande) kvinnor i *Sanna Kvinnor*. Hon skildrade problemet familj — konstnärskap i *En sommarsaga* och höll sig med socialt samvete i *Hur man gör godt*, *Gamla Jungfrun* och *I Fattigstugan*. Anne Charlotte Leffler är realistisk i detaljer men hennes människor består en med konstiga omvändelser och happy ender, som man inte kan tro på.

Maj Sylvan har ingen egen uppfattning. Hon citerar vad andra tyckt och tycker. Det är först mot slutet hon kommer loss i kapitel som: Anne Charlotte och Adam Hauchs kärlekshistoria, Anne Charlotte möter Pasquale del Pezzo, Grossess och barnsbörd, i takt med att Leffler flummar ut i privat och litterär pigromantik. Hon möter den stora kärleken i en italiensk markis, gifter om sig och får barn. Hon kommer då till insikt om vad kärlek och barn och familj kräver, frigör sig från sitt engagemang och blir lycklig och samhällstillvänd. Heidenstam jublade och prisade det livsglada och objektiva i pigromanen *Kvinnlighet och erotik II*. I den smälter hjältninnan ihop till *Kvinnan* i den eldiga armar och blir "i stånd till allt,

hellre än att släppa mig". (mig är Han). Det är klart att det finns sådana måhän, som inte har något annat för sig och väl såkert tjänar på att tillfredsställa den manliga fåfängan. Men Leffler och Sylvan — dessa frigjorda "nutidskvinnor" varför biter de sig själva i svansen? Därför att det är och har varit mycket kackel och inte så mycket fjädrar i den borgerliga feminismen.

Efter en nått liten utflykt i verkligheten — lite vidgat personlig engagemang, som Maj Sylvan kallar kapitlet om Anne Charlotte Lefflers möte med engelska och franska socialister — kommer de i hamn, till kärleken, barnen, familjen. Navelsträngen har de hela tiden haft kvar. Anne Charlotte Leffler stod aldrig helt på egna ben. Hon hade alltid någon att luta sig emot ekonomiskt. Hon levde på underhåll från man nr 1 i äktenskap nr 2 och kunde kosta på sig att mjukt och kvinnligt inse att det är "en

Angående "De heligas uppror"

Det är för mig närmast en skyldighet att in- för För och Nu's historientresserade lä- sekrets invända mot Marie-Louise Perssons anmälan av min bok *De heligas uppror* i nr 2/84. Boken handlar om den engelska revo- lutionen vid 1600-talets mitt, och presen- terar för första gången på svenska utförligt utopisten Gerrard Winstanley.

Enligt Marie-Louise Persson skulle jag "med Gerrard Winstanley" avvisa "våldet som medel" och förespråka "en revolution- när humanism, försoning och harmoni." Vad gäller Winstanley är detta ett felaktigt påstående, vilket var och en kan konstatera som läser boken. Hans vision av en framtida jämlik republik, skisserad i *The Law of Freedom in a Platform* förutsätter både en väpnad armé och dödsstraff. Han var

allt för hård kamp för en kvinna att på samma gång vara mor och familjeförsörja- re".

Det är alltså kvinnan tillåtet att vara lite latare, att skriva lite sämre böcker eller av- handlingar. Men det var inte det som skulle bevisas utan hur en kvinna finner sin väg från "dockhustru till nutidskvinna". Det bevisas inte alls. Tvärtom. Det blir den gamla vanliga visan som lika gärna kunde vara signerad Ellen Key, Sören Kierkega- ard, Carl David af Wirsén eller någon an- nan radikal kvinnoförkämpe. För att tra- vestera en travesti. Jag skiter i Kosmos, jag längtar familjen där Kvinna jag lekt. ●

Maj Sylvan. ANNE CHARLOTTE LEFF- LER. En kvinna finner sin väg. Ill. 252 s. Biblioteksförlaget 1984. Pris: ca 110:- ISBN 91-542-1012-7

också helt för det väpnade upproret mot kungen och kavaljererna.

Men vad han var emot — och det är i det- ta sammanhang jag prisar hans revolutio- nära humanism — var att man skulle fort- sätta förnedra kavaljererna efter att de be- segrats. Han upprörs av ett par av de parla- mentariska militärernas behandling av en kvinna ur kavaljerernas led, och manar sina bröder i kristenheten att älska sina ovän- ner.

Vad gäller undertecknad har jag vare sig i denna bok eller någon annanstans före- språkat "försoning och harmoni" i största allmänhet. Men det fruktar jag inte spelar någon större roll för vad Marie-Louise Persson anser att jag anser.

Lars Åke Augustsson

Rättelse till Estnisk grafik 2/84 om Kaljo Pollu och Baltiska Institutet

Den estniske grafikern Kaljo Pollu etsade en serie om 25 blad i mezzotintteknik åren 1974 - 1976 kallad »Folket i kåtorna» (Kodalased). Därefter utkom 30 blad i samma teknik mellan 1978 och 1980, »Det starka

folket» (Kalivägi). Bilderna på sid 48 och 49 skall rätteligen ha rubriken Fågelträt (Lindude puu) 1974 respektive »Solbåten» (Päikesevene) 1974, detalj ur mittpartiet.

Baltiska Institutets rätta adress är Kungsholmstorg 2, Box 16273, 103 25 Stockholm, tel 08/54 95 55.

FÖRROCHNU Register 1974-83

Sätt in 20 kr på Förr och Nu:s postgiro 35 60 72 - 9, så får du vårt register.

Hela vår utgivning från 1-74 kan du beställa på samma sätt för 350 kr (inkl frakt).

Enstaka nr kan du beställa från Förr och Nu, Hornsgatan 170 2 tr, 117 28 Stockholm.